

GÖÇEREVLİLİK VE YERLEŞİKLİK BAĞLAMINDA SELÇUKNÂME'DEKİ KÜLTÜR UNSURLARI

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ*

ÖZ: Toplumsal (ve kültürel) bir varlık olan insanın diğer canlılardan en önemli farkı, konuşabilmek (dil/simge kullanabilmek, kodlama yapabilmek), düşünebilmek ve alet kullanabilmek dışında her coğrafi ortama; bitki örtüsü ve iklim şartlarına uyum sağlayabilmesidir. Bu özelliği sayesinde insan tarihin her döneminde dünyada çok farklı kuşaklarda yaşayabilmiş ve yaşadığı coğrafyanın belirlediği şartlar içerisinde her açıdan şekillenmiştir. Böylece, bir dil etrafında kümelenerek toplum haline gelen insanlar, yaşadıkları bölgeye dayalı bir yaşam biçiminin (ör. göçerevlilik, yerleşiklik) gerektirdiği değişimler nedeniyle diğer toplumlardan kültürel unsurlar açısından ayrılmışlardır. Türklerin anayurtları Orta Asya'nın bozkır kuşağı olmasına ve temelde göçerevli bir hayat tarzına sahip olmalarına rağmen, Uygurlardan itibaren yerleşikliğe geçtikleri ve o dönemden itibaren de dünyanın farklı bölgelerinde hem yerleşik hem de göçebe olarak yaşadıkları bilinmektedir. Yerleşikliğe geçildikten sonra da kadim yaşayış biçimleri olan göçerevliliğin hayatlarına kattıkları birçok kültürel unsuru yaşatmaya devam ettikleri görülmektedir. Kültürün en önemli ögesi olan dil, toplumların yaşadığı coğrafyaya, bitki örtüsüne, yaşayış biçimine (yerleşik, göçerevli vb.) duygu ve düşünce dünyasına, dünyayı algılayış biçimine göre şekillenmektedir. Dilin bu özelliği sayesinde, dille kurulmuş metinlerin incelenmesi, o metnin üreticisi olan toplumun tüm kültürel varlığı, yaşayış biçimi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi verebilmektedir. Bu çalışmada, Selçukluların soyu, tarihi, savaşları vb. konuların yanı sıra Oğuzların gündelik hayatı hakkında içerdiği bilgiler ve kültür unsurları açısından da sadece Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı için değil Türk kültürü için de çok önemli bir kaynak olan Ahmed b. Mahmud'un Selçukname'si, kültür unsurları göçerevlilik ve yerleşiklik bağlamında incelenmiş ve yerleşik Türk-İslam medeniyetinin mimarı olan Oğuzların göçerevliliğe mahsus bazı kültür unsurlarını yaşatmaya devam ettikleri görülmüştür.

* Hacı Bektaş Veli Üni. Fen-Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. mustafakaratas@nevsehir.edu.tr *Gönderim Tarihi: 24.08.2017 Kabul tarihi: 07.11.2017*

Anahtar Kelimeler: Selçuknâme, Selçuklular, Türk Kültürü, Göçerevliklik, Yerleşiklik

Cultural Items in Selçuknâme as Part of Nomadism and Sedentation

ABSTRACT: The biggest differences of human being as a social (and cultural) creature are that they can speak (can use the language and symbol, code), they can think and tool. Moreover, they can adapt to all geographical environments, all kinds of vegetation and climate conditions. Thanks to this feature, they were able to live in different parts of the world and they could be shaped by the conditions of his geography in every aspect. Thus, people who became a society by accumulating around a language differentiated from other societies in terms of cultural items because of the changes which were required by lifestyles (eg. nomadism, sedentation) basing on territories. It is seen that although the Central Asia, homeland of Turks, is a steppe region and Turks essentially have a nomadic style, they changed into sedentation as of Uighurs and from then on, they lived in different parts of the world both nomadic and settled. It is also observed that, even after they adapted to sedentation, they proceeded to keep alive a lot of cultural items of nomadism that is their ancient lifestyle. Language, as the most important element of culture, take forms in accordance with geographies, vegetations, emotions and thoughts and perceptions of societies. Thanks to this feature of language, the analysis of language texts can inform us about all cultural heritage, lifestyles and world perspectives of societies. In this study, Ahmed b. Mahmud's Selçukname, which is a vital source for not only Turkish history, language and literature but also for Turkish culture due to the information about Oghuzs' daily life and cultural items besides Seljuks' ancestry, history, wars and etc., is analysed in terms of cultural items, nomadism and sedentation and it is concluded that Oghuzs, who were the architect of the settled Turkish-Islam civilization, kept some cultural elements of the Oghuzs' nomadism.

Keywords: Selçuknâme, Seljuks, Turkish Culture, Nomadism, Sedentation.

0. İnsan ve Coğrafya

Sözlük anlamı, “*toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı*” (GTS)¹ olan *insan*, farklı bilim dalları tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bütün tanımlara bakıldığında insanın fiziksel özelliklerinin dışında, genel olarak dört temel özelliğe sahip olduğu görülmektedir: Toplumsal (ve kültürel) bir varlık olmak, konuşabilmek (dil/simgе kullanabilmek, kodlama

¹ *Güncel Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu)

yapabilmek)-düşünebilmek, alet kullanabilmek ve her türlü iklime uyum sağlayabilmek. Antropolojide, Latince “akıllı, bilen insan” anlamına gelen *homo sapiens*² şeklinde adlandırılması, insanın diğer canlılardan en önemli farkını vurgulamaktadır. İnsanın bu özellikleri, İslamiyet’te de *eşref-i mahlûkât* “yaratılmışların en şerefli” şeklindeki adlandırmada da kendini göstermektedir.

Dünyada yaklaşık 2-3 milyon yıllık bir biyolojik ve kültürel varlığa sahip olan insan, bu süre içerisinde, çok farklı evrelerden (Paleolitik/Eski Taş, Yontma Taş Çağı, Mezolitik/Orta Taş Çağı, Neolitik/Yeni Taş, Cilalı Taş Çağı ve Endüstri Çağı) geçerek ve büyük devrimler (tarım ve endüstri devrimleri) gerçekleştirerek dünyanın her döneminde ve bölgesinde yaşayabildiğini göstermiştir. Doğal çevreye bağlı olarak gerçekleşen bu değişim; aile kurumuna, toplumsal örgüt ve ilişkilere, din, büyü ve sanat anlayışına, nüfus ve yerleşmeye, enerji kaynakları ve dönüşümüne ve elbette dil ve kültüre yansımıştır (Güvenç 1991: 148-179).

Art zamanlı bir incelemede çeşitli kültür evrelerinde değişerek gelişen bir varlık olarak görülen insanın, eş zamanlı bir incelemede de dünyanın çeşitli bölgelerinde, farklı coğrafi ve iklim şartlarına uyum sağlayarak ve değişerek yaşayabildiği görülmektedir.³ Bu açıdan bakıldığında, toplumsal (ve kültürel) bir varlık olan insanın, biyolojik olarak diğer canlılardan en önemli farkının, yaşadığı dünyadaki her coğrafi ortama; bitki örtüsü ve iklim şartlarına uyum sağlayabilmesi olduğu söylenebilir.

Gerek 21. yüzyılda gerekse tarihi kültür evrelerinde insan, içinde yaşadığı coğrafi ortam, iklim ve bitki örtüsüne göre şekillenmiş ve değişmiştir. Yaşam biçimi, toplumsal yapı, geçim kaynağı, inanç dünyası, nüfus ve yerleşme biçimi, kültür ve doğal olarak da dil açısından diğer coğrafyalarda yaşayan insanlardan ayrılmışlardır.⁴ Benzer bir şekilde günümüz

² *Homo sapiens* türünün, 2, 5-2 milyon yıllık bir geçmişe sahip olan *homo erectus* ve 1 milyon yıllık bir geçmişe sahip olan ilkel/arkaik *homo sapiensten* gelişen bir tür olduğu ve bunun da yaşının da yaklaşık 200 bin ilâ 150 bin yıl olduğu belirtilmektedir (Şenel 2009: 81).

³ Her biri farklı zaman dilimlerine sahip olan kültür evreleri dünya üzerinde her bölgede aynı zamanda başlayıp aynı zamanda tamamlanmamıştır. Örneğin, Neolitik Devrimi Ortadoğu’da başlarken Güney Avrupa’daki üst paleolitik kültürler henüz Mezolitik geçmemişlerdi. Günümüzde dahi bizden çok daha geride bulunan toplumlar bulunmaktadır. Bu toplumlara “ilkel çağdaşlarımız” adı verilmektedir (Güvenç 1991: 152-155).

⁴ Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda dünya buzullarla kaplı olduğu için o devirde yaşayan insanlar avcılık (özellikle balıkçılık) ve toplayıcılıkla geçinirken Neolitik Çağda insanlar buzulların erimesi ve bitki örtüsünün canlanması sonucunda hayvan ve bitkilerden bazılarını evcilleştirmeyi başarmış ve Avcılığın yerini hayvancılık, toplayıcılığın yerini de tarım veya rençberlik almaya başlamıştır. Paleolitik ve Mezolitik Çağlardaki bu şartlarda az olan nüfus dağınık ve göçebe halde yaşarken Neolitik Çağda nüfus artmaya,

dünyasında da çeşitli kuşaklardaki insanlar o coğrafi bölgenin şartlarına uygun bir şekilde yaşamaktadır.⁵

Sonuç olarak, var olduğu andan itibaren dünyanın çok farklı bölgelerinde yaşayabilen insanın en temel fizyolojik ihtiyacı olan beslenmesini sağlayan üretim biçimini, yaşam koşullarını ve buna bağlı olarak da, toplumsal yapısını, inanç dünyasını, kültürel hayatını, sanat anlayışını, üretimlerini vb. kültürel tüm unsurlarını bu bölgelerdeki coğrafi özellikler ve iklim şartları şekillendirmiştir.

İnsan, yaşayabilmek için ihtiyaçlarını içinde bulunduğu şartların elverdiği biçimde karşılamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, buzul kuşağında avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan, bozkır kuşağında hayvancılıkla, tarım kuşağında ise tarım ve ticaretle geçinmek zorunda kalmıştır. Yaşadığı bölgede avcılık, toplayıcılık ve özellikle de hayvancılıkla geçinen halklar, göçerevli bir yaşam tarzını benimsemek zorunda kalmışken tarım, endüstri veya ticaretle uğraşanlar yerleşik bir hayat tarzına sahip olmuşlardır. Böylece bir dil etrafında kümelenerek toplum haline gelen insanlar, yaşadıkları bölgeye dayalı bir yaşam biçiminin (ör. göçerevlilik veya yerleşiklik) gerektirdiği değişimler nedeniyle diğer toplumlardan kültürel unsurlar açısından ayrılmışlardır.

1. Göçerevlilik ve Yerleşiklik

Sözlükte,

Geçim araçlarını elde etmek için mevsimlere göre yaylak ve kışlak değiştiren ve toprağa yerleşmemiş olan toplumların hayat tarzı. Avcılık, hayvan yetiştirme ve yetmez bir çiftçilikle geçinen kabile (boy) halindeki kavimler, esasta göçebelerdir. Göçebelik bu kavimleri yeni otlaklar ve bereketli yerler aramağa götürdüğü için, yığın halinde yer değiştirme ve akınlar başlıca vasıflarıdır (Ülken 1969: 119).

çeşitli bölgelerde yoğunlaşmaya ve tarım yapan yerleşik medeniyetler görmeye başlamıştır (Güvenç 1991: 148).

⁵ Avrasya'nın en kuzeyi buzlardan oluşmuş bir buzul kuşağıdır. Bu bölgede nüfus çok seyrek. Tabiat şartları yeteri kadar yiyecek bulunmasını önlemektedir. Bölge insanı genellikle balıkçılıkla geçinmektedir. İlkel şartlarda yaşayan insanlar bu dönemde başka yerlere gidemiyorlar ve kendi içlerine kapanıyorlardı. Bu nedenle buzul kuşağında hiçbir dönemde gelişmiş bir devlet görülemedi. Tundra kuşağı ise İç Asya'nın en kuzeyindeki doğal yöredir. Çalılardan oluşan ağaçsız bir kutup bölgesidir. Kışlar çok soğuk yazlar ise kısa ve serindir. Ren geyiği bu kuşağın başat hayvanıdır. Ren geyiği çobanlığına ek olarak avcılık yapılır. Bugün Yakut Türkleri bu kuşağın halklarına örnek olarak verilebilir.

şeklinde açıklanan göçebelik; tarım yapılabilecek arazilerin olmadığı veya sınırlı olduğu, toprağın verimsiz olduğu, sert iklim şartlarının bulunduğu bölgelerde⁶ yaşayan toplumların temel yaşam biçimidir. Bu bölgelerde yaşayan toplumlar, yaşamlarını sürdürebilmek için çeşitli üretim biçimleri geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bunların başında hayvancılık gelmektedir. Bu toplumlar, en temel ihtiyaçlarını (beslenme, giyim kuşam, ev eşyası-halı ve kilim vb.) hayvancılıktan karşıladıkları için yaşam biçimlerini de hayvanların en sağlıklı ve iyi şekilde beslenmesini sağlayacak bir şekilde düzenlemişlerdir. Hayvanların beslenmesi için gerekli olan otlak ve su ihtiyacını karşılama endişesi, hayvan beslemeye dayalı üretim tarzını benimseyen bu insanların belirli bir bölgeye yerleşmesini engellemiş ve çok hareketli bir yapıya sahip olmalarına neden olmuştur. *Göçerevli/ Göçebe/Göçer/Atlı Göçebe/Konar Göçer* şeklinde adlandırılan bu toplumlar yıl içinde mevsimlere göre sürekli yer değiştirmişlerdir.⁷

İnsanoğlunun Neolitik Çağ'da avcılık ve toplayıcılıktan hayvancılığa ve oradan da tarıma geçişi insanoğlunun gerçekleştirdiği en büyük kültürel devrimlerden biri olarak kabul edilmektedir. ⁸ Tarım devrimi nedeniyle toprağı işlemeye ve böylece bitkileri evcilleştirmeye başlayan insan, yılın her mevsiminde belli bir bölgede yaşamaya başlamış ve *yerleşik* bir yaşam biçimini benimsemiştir.

Tarıma elverişli Avrupa, Anadolu, Orta Doğu, Hindistan, Doğu Asya ve Güneydoğu Asya'yı içine alan bu bölgeler, *Tarım Kuşağı* şeklinde adlandırılmaktadır. Bu coğrafi sınırların içinde şekillenen bu kültürel alanın halkları ne orman halklarında olduğu gibi avcılık-toplayıcılıkla, ne de

⁶ Dünyada Buzul Kuşağı ve Tarım Kuşağı şeklinde adlandırılan Avrupa, Anadolu, Orta Doğu, Hindistan, Doğu Asya ve Güneydoğu Asya'yı içine alan bölgelerin dışında kalan alanlar.

⁷ Göçebeliliğin de tek tip olmadığı farklı tarihi dönemlerde ve farklı bölgelerde temel özellikleri aynı olmakla birlikte nitelikleri bakımından birbirinden farklı göçebe yaşam biçimleri olduğu da unutulmamalıdır. Bu nedenle, çeşitli göçebelik türlerinden söz edilmektedir. Örneğin Ögel'e göre (1985: 44-54), Türk "göçerevliliği" üç çeşittir: *Tam göçerevlilik, yarı göçgüncülük ile devlet ve ordu düzeni ile hayvancılık*. Bunun dışında farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bk. Tan 2013: 9-12.

⁸ Bu süreçte ortaya çıkan artı (ihtiyaç fazlası) ürün, ticaretin de gelişmesini sağlamış ve böylece besin üretmeyen şehirlerin doğmasına neden olmuştur. İlkellikle-çağdaşlığı (modernlik) ayıran bütün ölçüler (yazı, matematik, hukuk, madencilik, gemicilik, ticaret, pazar ekonomisi, yaygın eğitim, iş bölümü, şehirleşme, sanat vb.) tarım devrimiyle başlamış ve belli merkezlerden bütün dünyaya yayılmıştır. Günümüzde de yaşayan bütün semavî dinler, krallıklar, feodalite ve imparatorluklar, sonrasında da cumhuriyetler bütünüyle "tarım devrimi"nin ürünleridir (Güvenç 1991: 178-179).

bozkır halklarındaki göçerevli hayvancılıkla iktisadî hayatını temin etmektedir. *Yerleşikler* adı verilen bu kuşağın insanlarının en temel uğraşı ve en temel geçim kaynağı tarımdır.

Neolitik çağda mevsimlik göçlerle başlayan göçerevli yaşam tarzı besin üreticisi toplulukların yapısında; üretimde başrolü erkeklerin alması, göçerevli çobanlığın savaştı bir yaşam biçimini ortaya çıkarması⁹ ve göçerevli yaşayış biçiminin, ekonomik bakımdan özellikle de bitkisel ürün konusunda, kendine yeterli olamayıp akınlar ve yağmalara başvurması gibi çok önemli değişikliklere sebep olmuştur (Şenel 2009: 275-277).

Yerleşiklerin tarım kültüründe ortaya çıkan sosyal farklılaşmalar, yöneten-yönetilen (devlet-halk), varıl-yoksul (sınıflar: esnaf), okuryazar-okuryazar olmayan, kentli-köylü (taşralı) ve tüketen, üreten ekseninde kendisini göstermiştir (Güvenç 1991: 176). Bu değişim ve gelişimler de elbette yerleşme mekânını, yaşayış biçimini, ev eşyalarını, ihtiyaçların karşılanma biçimini, inanç dünyasını, sanatı vb. tüm hayatı etkilemiştir.

Göçerevlik ve *yerleşiklik* sadece üzerinde yaşanılan coğrafyaya göre şekillenen bir yaşayış biçimi değil, aynı zamanda insanların iç ve dış dünyalarını da şekillendiren bir bakış açısıdır.¹⁰ Bu haliyle göçerevlik ve *yerleşiklik*, okuryazar olmama yani *şifahilik* ve okuryazar olma yani *kitabilik* kavramlarıyla¹¹ da izah edilebilmektedir (Polat 2004: 15, 19). Buna göre, insan kavramlarla düşünür ve dış dünyayı algılar. Düşünme ve kavramları aktarmada göçerevli ve yerleşikler farklı yöntemlere sahiptirler. Göçerevli dilin sözlü kullanımıyla ve kalıp sözlerle düşünür ve bilgileri aktarıken yerleşik bu ihtiyaçlarını dilin yazılı kullanımıyla ve üzerinde genel olarak uzlaşmış yazı diliyle¹² (ölçünlü/standart dil) karşılar. “*Kitabilik* gö-

⁹ Moğolcadan geldiği düşünülen *ordu* kelimesinin İngilizcedeki karşılığı olan *horde* sözünün “insan sürüsü” ve “göçebe topluluk” anlamlarına gelmesinin bu durumla ilgili olduğu düşünülmektedir (Şenel 2009: 276).

¹⁰ Göçebelik ve yerleşikliğin kuramsal bir karşılaştırılması için bk. Polat 2004: 19-55.

¹¹ M. Said Polat, göçebelik ve yerleşikliği okuryazar olma durumu ile açıklamakla birlikte, temel ayırt edici vasfın bu olmadığını da dile getirmiştir. Okuryazar olmadığı halde kitabiliğin etkisinde kalmış toplumlardan söz edilebildiği gibi, yazı öncesi dönemlerde toplumların tamamen “şifahilik denizinde yüzdüklerini de söylemek mümkün değildir.” (Polat 2004: 20). Hatta yazar, göçebeler ile yerleşikler arasındaki birbirlerini anlama sorununu okuryazarlarla okuryazar olmayanlar arasındaki iletişim sorununa benzetmektedir (Polat 2004: 21).

¹² Her yerleşik toplumun bir yazı diline (ölçünlü/standart dile sahip olmadığı unutulmalıdır.

çün bittiği yerde başlar. Yazı, duvarlar dünyasına aittir. Çünkü yazı sınırlar (duvarlar, terimler) çizer. Söz ise sınırları aşar, aşarken de hep bir sadâ bırakır.” (Polat 2004: 27).¹³

Görüldüğü gibi göçerevlilik ve *yerleşiklik* tamamen coğrafyanın belirlediği bir hayat tarzının sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu yaşam tarzı da toplulukların dünyaya bakışını derinden etkilemiş iki sosyolojik kavramdır. Buna rağmen, bu iki kavram, Batılılar tarafından genellikle gelişmişlik ölçütüne göre değerlendirilmiş ve buna göre yerleşiklik medeni/uygar, göçerevlilik ise medeniyetsiz/barbar¹⁴ olarak görülmüştür.

2. Türklerin Yaşam Biçimi

Türklerin anayurdunun hangi bölge olduğu konusu 19. yüzyıldan itibaren tartışılmış ve özellikle binlerce kilometrelik Avrasya coğrafyasında yapılan araştırmalarla “anayurt” tespit edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde Türklük biliminde Türklerin Taş Devri (Paleolitik)nden itibaren Altaylar-Sayan dağlarının güney-batı bölgesinde (Minusinsk-Tuva-Abakan bozkırları) yaşamış oldukları genel olarak kabul edilmektedir¹⁵(Kafesoğlu 1998: 49).

“Avrasya” adı verilen büyük kıtada Avrupa, Orta Doğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya kültürleri gibi başlıca yerleşik kültürlerin ortasında “İç Asya” ya da “Orta Asya” (Türkistan) adı verilen coğrafi bölge yer almaktadır (Sinor 2002: 13, Roux 2006: 22).

¹³ Bu durum, göçebe ve yerleşik arasındaki iletişim sorunlarının da temeli olarak görülebilmektedir (Polat 2004: 15).

¹⁴ Genelde göçebeler özelde ise bozkır coğrafyasında göçebe olarak yaşayan Türkler için birçok Batılı kaynaktan kullanılan *barbar* teriminin, en erken Grekçede “yabancı” anlamına geldiği, daha sonraki dönemlerde ise “Helen, Romalı, Bizanslı, hatta Hıristiyan olmayan” insanlar için kullanıldığı, ancak esas anlamıyla “medeniyetsiz/uygar olmayan” anlamında olduğu belirtilmiştir (Sinor 2002: 23).

¹⁵ Türklerin anayurdunun Orta Asya (Türkistan) olduğu fikri genel olarak kabul edilmekle birlikte, bu düşünceye karşı çıkan bilim adamları da bulunmaktadır. Örneğin, Azerbaycanlı Türklük Bilimci Prof. Dr. Feridun Ağasioğlu Celilov’un ileri sürdüğü *Urmu* teorisine göre, Türklerin Anavatanı Ön Asya’da Azerbaycan ve Güney-Doğu Anadolu’dur (Dicle çayının, Van ve Urmu/Urmiye göllerinin havzası). Türklerin büyük bir kısmı 5-6 bin yıl önce buradan kuzey ve doğu yönlerine göç etmiş, Orta Asya üzerinden Moğolistan’a kadar gitmişlerdir. O andan itibaren bu bölgeler Türklerin ikinci anavatanı olmuştur. Ön Asya’dan giden Türklerden bazı göçebe boylar (2700 yıl önce Sakalar, Kimerler, 1000 yıl önce ise Oğuzlar) ise sonradan Ön Asya’daki anavatanlarına dönmüşlerdir. Feridun Ağasioğlu Celilov bu görüşlerini arkeolojik, antropolojik, etnoğrafik ve linguistik belgelerle kanıtlamaya çalışmıştır. (Bk. Karataş 2016: 16-22 ve Ağasioğlu Celilov 2014: 208-227).

Türklerin anayurtları olarak kabul edilen ve coğrafi bir terim olmak-tan ziyade ekonomik ve kültürel bir farklılığı ifade eden Orta Asya'nın (Türkistan) en önemli özellikleri, coğrafi alanının genişliği, deniz yolların-dan uzaklığı, ırmakların ulaşım için elverişsizliği, bozkır kuşağındaki bitki örtüsünün boylamasına çeşitliliği ancak enlemesine tek düzeliliği ve topra-ğın tahıl tarımı açısından sınırlı oluşudur (Taaffe 2002: 33-42, Sinor 2002: 15)

İnsanların sulak alanlara göç etme zorunluluğu ve temel geçim kay-nağı olan hayvanlarını daha sulak ve gür otların olduğu bölgelere götürme ihtiyacı bu bozkır kuşağında yaşayan Türklerin göçerevli veya *yarı gö-çebe*¹⁶ adını verdiğimiz hayat tarzında yaşamalarına yol açmıştır.¹⁷ Bu ya-şam tarzı ise “bozkır kültürü”nü ortaya çıkarmıştır (Kafesoğlu 1998: 214).

Orta Asya'nın önemli bir kesimi olan Karadeniz'in kuzeyinden Mançurya ovalarına kadar geniş bir alanı kaplayan bozkır kuşağının en önemli özelliği, geniş düzlüklerden oluşması ve bu düzlüklerin tarıma el-verişli olmamasıdır. Bu şartlar, göçerevliilerin temel geçim kaynağı olarak hayvancılığın ön plana geçmesine neden olmuştur.¹⁸ Orta Asya'nın en ka-labalık topluluğu olan Türklerin anayurdu, bozkır kuşağı olmasına rağmen, çoğu özellikle Uygur döneminden itibaren daha güneye göçerek tarım ku-şağına yerleşmiş ve böylece *yerleşik* bir topluluk olma yoluna girmiştir.¹⁹

¹⁶ Ayrıca, göçebeliliğin bir türü olarak çeşitli kaynaklarda ifade edilen yarı göçebelilik te-rimi, sürekli olarak yer değiştirmeyi değil, mevsimlere göre en fazla üç (kışın *kışlak*, yazın *yaylak*, güzün, yani sonbaharda *küzlek*) yerleşim yeri değiştirmeyi ifade etmekte-dir. Yarı göçebelerin aynı zamanda yarı yerleşik olmalarına rağmen kaynaklarda göçe-beliklerinin vurgulanarak yarı göçebe terimiyle ifade edilmesi bu halklara karşı olumsuz bir bakışın olduğu hissini uyandırmıştır (Özçamca 2007: 178).

¹⁷ Alfabenin icadı ile yazılı üretimi başlatan yerleşiklerin kaleminden okunan eserlerde elbette, daha çok sözlü kültüre dayanan göçebeliliğin, barbarlık olarak nitelendirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak medeniyet tarihine bakıldığında göçebelerin de me-deniyete çok büyük katkıları olduğu görülmektedir (Özçamca 2007: 180-181). Bu ne-denle, tarih sahnesine bozkır coğrafyasının ağır şartları içerisinde göçebe bir yaşam tarzına sahip millet olarak çıkan Türkleri barbar olarak nitelendirmek en hafif ifadeyle, büyük bir yanlıdır. Medeniyet tarihi bunun en büyük ispatıdır.

¹⁸ Orta Asya'daki bozkır coğrafyasının ve göçebe hayatın tek düzeliliği bu coğrafyada ya-şayan Türklere bu tekdüzelikten kurtulma mücadelesini de aşılama ve bu duygu ile Türkler başta çadırları olmak üzere her türlü eşyalarını süslemeye ve renklendirmeye çalışmışlardır. Bu duygu ile insan, tabiat ve hayvanlarla yapılan mücadeleler çizgi ola-rak sanat eserlerine yansımaya başlamıştır. İşte Orta Asya'daki bozkır coğrafyasında görülmeye başlayan “Hayvan üslubu” bu şekilde ortaya çıkmış ve bu eserler Hun sana-tının temelini oluşturmuştur (Diyarbakirli 1972: 155).

¹⁹ Bu nedenle, bilinen ilk yerleşik Türk topluluğu olan Uygurların yaşadığı çağ, “İlk Türk Rönesansı” olarak adlandırılmıştır (Akar 2013: 171).

Dolayısıyla, tarihteki Türk topluluklarına baktığımızda, öncelikle göçerli bir hayat tarzına sahip oldukları, ancak sonradan yerleşikliğe geçildiği ve o dönemden itibaren çeşitli coğrafyalarda hem yerleşik hem de göçerli olarak yaşadıkları görülmektedir.²⁰

Yaşam biçimi, toplumların maddi ve manevi tüm kültür unsurlarında kendini göstermektedir. Bunların başında da dil gelmektedir. Toplumlar veya milletler, aynı dili konuşan insanların oluşturduğu sosyal gruplardır. *“Tarih boyunca bir arada bulunan toplumun ortaklaşa ürettiği sosyal benlikler”* milletlerin düşünce biçimlerini oluşturmuştur. Bu düşünce tarzı da toplumun bütün fertlerine “sinmiş” ve çeşitli davranış kalıplarına dönüşmüştür (Akar 2016: 82). Bir dil etrafında kümelenen insanlar, ortak düşünüş biçimlerinin yanı sıra, benzer sosyal yapılar, kültür özelliklerine sahiptir. Bu nedenle, dilin toplum ve kültür ile ayrılmaz/bağımlı (Aksan 2008: 19) bir ilişkisi vardır. Bu ilişkiden hareketle, toplum (veya millet) bir “konuşma (dil) cemaati” şeklinde tanımlanmıştır (Hocaoğlu 2007: 7).

Diller, toplumların yaşadığı coğrafyaya, bitki örtüsüne, duyu ve düşünce dünyasına, dünyayı algılayış biçimine göre şekillenmektedir. Bu nedenle toplumun sosyal ilişkiler ağı dediğimiz sosyal statüler, roller ve değer yargılarından oluşan bu yapısı, kültürel üretimleri, bilgi birikimi, hassasiyeti, değer yargıları ve yaşayış biçimi o toplumun kullandığı dile yansımaktadır. Bir dilin söz varlığı, o dili kullanan toplumun çevresindeki dünyayla ilgili bilgilerinden oluşur. Bu nedenle, Türk kültürünün bütün ayrıntıları da Türkçeden, Türkçeyle üretilmiş bütün ürünlerden çıkarılabilmektedir.²¹

Toplumun sosyal yapısını, yaşayış biçimini ve bilgi birikimini ele veren/gösteren dil, bu özelliğiyle o toplumun dünyaya nasıl baktığını, çevresindeki nesne ve hareketleri nasıl gördüğünü, algıladığını, duyguları nasıl kavradığını göstermesi açısından da çok büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, *“Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiç bir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle,*

²⁰ Prof. Dr. Günay Karaağaç, “Türkçe Çoban Dili mi Çiftçi Dili mi?” başlıklı yazısında (2002: 149-192), Türklerin tarih öncesinin karanlık devirlerinden itibaren sadece bozkır kuşağının tek hâkimi olmakla kalmadıklarını, aynı zamanda tarım kuşağında da yaşadığını, giyinme ve beslenme gibi iki temel konuda komşu dillere verdiği sözcüklerden hareketle dile getirmektedir. Karaağaç’a göre, *“Türkçe’nin, komşularına, bir yandan tarım ve tahıla dayalı yiyecek, bir yandan da pamuk ve beze dayalı giyecek adlarını ve dolayısıyla bilgilerini sunmuş olması, bozkır kuşağı kadar tarım kuşağının da Türklerin yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir.”* (2002: 151)

²¹ Örnek bir çalışma için bk. Aksan 2008.

bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.” (Aksan 1995: 65). İşte buna “dil içi dünya görüşü” adı verilmektedir.²²

Buradan hareketle, bir metnin kültürel unsurlar açısından incelenmesi, o metnin üreticisi olan toplumun tüm kültürel varlığı, yaşayış biçimi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi verebilmektedir. Çünkü bir toplum hakkında bilgi verebilecek en önemli kaynaklar o toplumun diliyle oluşturulmuş metinlerdir. Bu nedenle, binlerce yıllık Türk tarihinde Türk milletinin gerek sözlü gerekse yazılı bütün yaratmaları Türk milletinin kültürel varlığı, yaşayış biçimi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi veren çok önemli kaynaklardır. Bu açıdan, Ahmed bin Mahmud tarafından kaleme alınan Selçuknâme adlı eser, Oğuzların Selçuklu ve Osmanlı'nın kuruluş dönemine kadar olan süreçteki yaşayış biçimi hakkında çok önemli bilgileri içermektedir.

3. Oğuzlar ve Selçuklular

Türklerin en önemli boylarından biri olan ve gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinin boylara göre sınıflandırılmasında batı grubunu oluşturan Oğuzlar, Türk tarihinde 6. yüzyıldan günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşler ve günümüzde de Türkmenistan, İran, Anadolu ve çevresi, Balkanlar ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadırlar.

Oğuzlar, 6-10. yüzyıllar arasında Moğolistan bölgesinde Köktürk ve Uygur Devletlerine bağlı olarak yaşayan bir Türk boyu olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. 10. yüzyıldaki Müslüman tarihçi ve coğrafyacılar göre Oğuzlar, Karahanlı Devleti'nin batısında, Seyhun boyları ve Aral gölü civarında yaşamaktadırlar ve önemli bir kısmı da Müslümanlaşmıştır. Bu Müslümanlaşan Oğuzlara ise *Türkmen* adı verilmiştir (Turan 2014: 67; Uğurlu 2011: 125-126).

6. yüzyıldan itibaren varlıklarını sürdüren Oğuzlar, kurdukları devletlerle Türk dünyasının en etkin ve güçlü boyu olmuştur. Oğuzların kurduğu ilk siyasî teşkilat Selçuklu Devleti olmuştur. Türklerin dünya üzerindeki yayılış ve hâkimiyet hareketleri Kun (Hun), Köktürk, Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere dört devre ayırmak mümkündür (Turan 2014: 13).

²² Dil ve kültür ilişkisi üzerinde en çok duran araştırmacılardan biri Wilhelm von Humboldt'tur (1767-1835). Humboldt' göre, her dilin kendine özgü bir anlama ve düşünme yolu vardır. Buna *dilin iç birimi/iç bünyesi* demiştir. Buna göre, “*Her dilde özel bir dünya görüşü vardır.*” Bu nedenle de, “*Ulusun dili ruhu, ruhu da dilidir.*” fikrini ileri süren araştırmacının bu görüşüne (Aksan 1995: 64-69). “dil içi dünya görüşü” adı verilmektedir.

Buna göre İslamiyet'ten sonraki ilk büyük devreyi Selçuklular oluşturmaktadır.

24 Oğuz kabilesinden *Kınık* boyuna mensup olan Selçuklular, iki farklı kol halinde 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Türkistan, Harezmi, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Türkiye'de hüküm sürmüşlerdir. Selçukluların birinci kolu, Selçuk'un oğlu Mikâil'in neslinden gelen Büyük Selçuklular ile Irak, Kirman ve Suriye Selçuklularından; ikinci kolu ise Selçuk'un büyük oğlu Arslan Yabgu'nun torunları tarafından kurulan Türkiye Selçuklularından oluşmaktadır. Devletin kuruluşundan önce Selçuklular (Selçukiyân, Selçukıyye, Salâcika) adı en dar anlamıyla Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı beylere mensup Türkmenleri ifade etmekteydi. Ancak Selçuklular adı en geniş anlamıyla 11. yüzyıldan itibaren Türkistan'dan Akdeniz kıyılarına kadar hüküm süren bütün Türkleri ifade etmektedir (Turan 2014: 53).

Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi ilk büyük Selçuklu sultanları için Anadolu'ya fetih hareketleri, bir yandan yoğun Türkmen göçlerinin baskısı ve onlara yurt bulmak zorunluluğu ile yapılmaktayken bir yandan da kendi devletlerini, Müslüman halk ve ülkelerini istila ve asayişsizlikten korumak amacını taşıyordu. İşte Anadolu'nun Türkleşmesi bu iki temel amacın gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur.

Selçuklu Devleti tarihin en büyük göç hareketlerinden biri olan ve Türkistan'dan Horasan, İran, Irak ve Azerbaycan yönünde ilerleyen Türkmen göçleri ve Anadolu'ya fetih hareketleri ile bir yandan Anadolu'da Bizans'a karşı güçlenirken diğer yandan da İslam'ın *cihad* ülküsünü ve Türklerin kadim *cihan hâkimiyeti* ideallerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Alparslan önderliğindeki Türk ordusunun 1071'de Malazgirt'te Bizans ordularını yenilgiye uğratmasıyla çok önemli bir zafer kazanılmış (26 Ağustos Cuma) ve böylece Anadolu'nun Türleşmesinde çok büyük bir adım atılmıştır (Turan 2014: 97-187).

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt zaferine kadar süren (1040-1071) otuz yıllık devrede sıklaşan Türk gaza ve savaşları Anadolu'da Bizans'ın direncini kırma ve bu ülkede *il tutma*²³/yurt kurma bakımından çok büyük bir önem taşır. İşte Anadolu (Türkiye) Selçuklularının

²³ Eski Türkçede "vatan edinmek, yurt tutmak; ülke yönetmek" (Şirin User 2009: 362) anlamlarında kullanılan *il tutmak* sözü, "göçebe Türklerde bir beyin, adamları ile bir yere göçüp orada bir birlik oluşturması"dır. Bu sözün hem Orta Asya hem Batı Asya'da kullanıldığı kaydedilmiştir (Polat 2004: 42).

kuruluşu bu kalabalık Türkmen nüfusun Anadolu'ya göçünden sonra²⁴ ve bu sayede kurulmuştur (Turan 2014: 276-280).

Malazgirt Savaşı (1071)'nden sonra Anadolu içlerine kadar giren Anadolu (Türkiye) Selçukluları (1075-1308), Süleyman Şah²⁵ komutanlığında İznik'e kadar ilerlemiş, 1075 yılında bağımsızlığını ilan ederek Büyük Selçuklu Devleti'nin Bizans sınırında Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştı. Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçarslan, 1075 yılında İznik'te bağımsızlığını ilan ederek Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olmuştur.²⁶ İlerleyen yıllarda hâkimiyet alanını genişleterek Konya'yı başkent yapmış, 1308 yılında Anadolu içlerine taarruz eden İlhaneliler tarafından mağlup edilerek yıkılmışlardır.

Selçuklu sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan beylikler (tavaif-i mülûk), XIII. yüzyılın başından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Bizans ve Kilikya sınırına yerleştirilen "uç"taki²⁷ Türkmen beyleri tarafından kurulan beyliklerdir.²⁸ Bunlar, Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı siyasi hâkimiyetlerini güçlendirmek için sürekli mücadele içinde olmuşlar; Köseadağ Savaşı (1243)'nda Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilme-

²⁴ 11. yüzyıldan itibaren her biri bir bey etrafında Rum'a (Anadolu) sızmaya başlayan Türkmen boyları denizlerle çevrili bu coğrafyada *il tutma* mücadelesine başlamışlardır. Bu durum boylar arası çekişmelere neden olmuştur. 11. yüzyılda başlayan bu iç mücadele 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (Polat 2004: 34-35).

²⁵ Süleyman Şah, Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun torunu olan Kutalmış'ın oğludur (Turan 2014: 280).

²⁶ Melikşah'ın ilk sultanlık yıllarında Anadolu'da Kutalmışoğulları tarafından kurulan Türkiye Selçukluları Süleymanşah'ın bu devleti kurduğu 1075'ten beri müstakil ve Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip bir sultanlık idi (Turan 2014: 225).

²⁷ Uç, bir göçebe siyasi birliğin, komşuları olan yerleşik devletlerin hâkimiyeti altındaki yerlere doğru sokulmasıyla oluşan yerlerdir. Bu bölgeler yerleşiklerle göçebelerin iç içe olduğu ve ticaretin yapıldığı yerlerdir. Yerleşiklerde merkez içerde olmasına rağmen, göçebelerde merkez, uçlardır. Bu nedenle, devletin siyasi merkezi uçlara doğru ilerleyerek oralara hâkim ve etkin olmak ister. Ayrıca, bu bölgeler sadece uyumlu göçebelerin yaşadığı yerler değil, aynı zamanda merkezi otoriteye başkaldıran savaşı ruhlu alpların da sığınağıdır (Polat 2004: 42-43). Uç bölgelerinin bir diğer önemli özelliği, yarı göçebe bir hayat süren göçerlerin yerleşik hayata geçmeden önce yaşadıkları yerlerdir. Geçişlerin bu bölgeler üzerinden gerçekleşmesinin nedeni bu bölgelerin göçerler için yerleşiklerle içli dışlı olarak (yağma, ticaret, evlilik, alışveriş vb.) onları tanıdıkları ve böylece de uç hayatına alıştıkları yer olma özelliği taşımalarıdır (Polat 2004: 203).

²⁸ Bu dönemde ve coğrafyada kurulan başlıca Türk beylikleri şunlardır: Ermenek Beyliği, Karamanoğulları Beyliği (1256-1483), Germiyanogulları Beyliği (1300-1429), Menteşe Beyliği (1280-1424), Aydınogulları Beyliği (1308-1426), İnançoğulları Beyliği (1276-1368), Saruhanoğulları Beyliği (1302-1410), Çobanoğulları Beyliği (1277-1309), Ertana (Eratna) Beyliği (1335-1381).

siyle de merkezi idare ile bağlarını kopararak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu beyliklerin yönetici olan beyler, hâkimiyet kurdukları “uç”taki kent merkezlerini ele geçirecek oraları sahip oldukları bölgenin siyasi ve kültürel merkezleri durumuna getirmişlerdir (Akar 2002: 609).

1243'teki Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Anadolu Selçuklu Devleti'nin Bizans ve Kilikya sınırlarına yerleştirdiği Türkmenler üzerindeki denetiminin zayıflaması üzerine, Moğolların bir kolu olan İlhanlılar Anadolu'da denetimi ele geçirmişler ve bu süreçte uç beylikleri, önce İlhanlılara bağlı, sonra bağımsız devletlere dönüşmüşlerdir. Bu beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği, zamanla güçlenerek diğer Anadolu beyliklerinin topraklarını ele geçirmiş ve bir imparatorluğa dönüşmüştür.

“Selçuklu göçleri, tabii duvarların dünyasından, ara sokaklarında zaman içinde kaybolup gidecekleri suni duvarların dünyasına yapılmış bir göç” (Polat 2004: 27) olmakla birlikte, Selçuklular yerleşik bir Türk devletidir. Ancak önceleri göçerevli Türkmen beyleri olan Selçuklu Beylerinin, yerleşik bir devlet düzeni kurmaya çalıştıkları, bunun için birtakım sosyoekonomik planlar geliştirdikleri, yerleşikler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıkları (Polat 2004: 51) ve bu süreçte de artık göçerevliyle çatışmaların başladığı ve bu nedenle de Selçuklunun özünü oluşturan ve at, ok ve yayla resmedilen göçerevli Türkmenlerin potansiyel bir tehlike olarak görülüp İran coğrafyasının yerleşiklerini rahatsız etmemeleri için ya yerleşikliğe geçmeleri istendiği ya da uç bölgelere göç ettirildiği görülmektedir (Özçamca 2007: 179-180). Buna rağmen Selçuklu Devleti, askeri teşkilatlarda Türkmenlerden istifade etmişlerdir. Hatta, Anadolu Selçuklu Devleti'nin askeri teşkilatının önemli bir bölümü Türkmenlerden oluşmuştur. Selçuklu'da başlayan göçerevli yerleştirmek, onları kontrol altına almak ve vergi veya askeri güç açısından göçerevlilerden yararlanma isteği Osmanlı'da da elbette devam etmiştir (Beşirli; Erdal 2007: 140-141).

Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyundan olan Osman Bey tarafından Bilecik'in, Söğüt ilçesinde, genel kabulle, 1299 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulan Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethiyle büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. 1 Kasım 1922'ye kadar, yaklaşık 600 yıl hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılan bir yerleşik medeniyetle Doğu ve Batı dünyası arasında bir köprü görevi görmüştür. İşte bu süreçte, Anadolu'da Oğuzlar tarafından kurulan ilk Türk devleti olan Selçukluların yerleşik bir medeniyet kurma çabaları nedeniyle bu dönemde başlayan göçerevli Türkmen boylarına yönelik olumsuz bakış Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bir Oğuz devleti olmasına rağmen Osmanlı Devleti döneminde, özellikle de 15-16. yüzyıldan itibaren belgelerde “Oğuz” kelimesinin dahi kullanılmadığı, hatta Oğuz Türklerinin adının Osmanlılar için

“utanç” verici olduğu ve bunun yerine de *yörük* veya *Türkmen*²⁹ sözlerinin kullanıldığı belirtilmektedir (Gordlevski 1988: 112). Bu durum, yerleşikliğin göçerevlilikten bir sapma olduğu ve yerleşiklerin onları mekâna bağlayan duvarların³⁰ arkasına gizlenerek “göçebe kendileri”ne yabancılaştıkları³¹ düşüncesini (Polat 2004: 20) haklı çıkarmaktadır.

Özellikle İstanbul’un fethinden sonra imparatorluğa giden süreçte yerleşik medeniyete, kurumlaşmaya çok önem veren Osmanlı merkezi yönetiminin göçerevlilerle mücadelesi farklı şekillerde olmuştur. Merkezi otorite, bir taraftan iskân politikasıyla göçerevlileri yerleşikliğe zorlarken diğer yandan da ellerinden silahlarının alındığı, ata binmelerinin, kılıç kuşanmalarının ve yeniçeriler gibi giyinmelerinin yasaklanarak “göçebe ruhu”nun öldürülmeye çalışıldığı kaydedilmiştir. Hatta bu mücadele sürecinde Şeyhülislam’dan göçerevlilerin öldürülmesine dair fetva alınabiliyordu. Bütün bu çatışmaların temelinde, “özgür ruhlı” göçerevli Türkmenlerin baskınlar, yağmalar ve zorbalıklarla yerleşiklere verdikleri zarar nedeniyle merkezi otoritenin göçerevlileri denetim altına alma çabaları yatıyordu. Merkezi otoritenin baskıları ise bu göçerevlilerin ayaklanmalarına ve başkaldırılarına neden oluyordu. İşte merkezi otorite ile göçerevli Türkmenler arasındaki çatışmalar sonucunda, Selçuklular döneminde devletin temeli ve egemen sınıfı olan Oğuzların, Osmanlı’da “toplumsal merdivenlerin aşağı basamakları”nda kaldıkları ve onlara “yaşam akışını engelleyen yük” olarak bakıldığı iddia edilmiştir (Gordlevski 1988: 116-120). Nitekim Osmanlı’da özellikle de 14. yüzyıldan itibaren ciddi-

²⁹ Araştırmacılar, genel olarak, *Oğuz* ve *Türkmen* adlarının aynı Türk boyunu işaret ettiği fikrinde birleşmişlerdir. Bununla birlikte, *Türkmen* kelimesinin de *Yörük* (<yori-k) kelimesi gibi göçebe Türk boylarını ifade eden bir isim olduğu, ayrıca, Anadolu’daki Türkmen aşiretlerinden bazılarına *Yörük*, *Yörük*lere de *Türkmen* denildiği belirtilmiştir. *Yörük* kelimesinin ise Anadolu’ya gelip burayı yurt tutan göçebe Oğuz boylarını (Türkmenler) ifade etmek için kullanılan bir kelime olduğu ifade edilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, *Yörük* ve *Türkmen* kelimelerinin Anadolu’ya gelen göçebe Oğuz Türklerini ifade eden kelimeler olduğu görülmektedir (Eröz 1991: 15-25).

³⁰ Göçebeler ve yerleşikler arasındaki duvarların değerlendirilmesi için bk. Polat 2004: 21’den Lindner 1982: 689-690.

³¹ Şifahilik ile kitabilik, yani göçebelik ile yerleşiklik arasındaki iletişim duvarları ne kadar aşılabilse de dönüşüm sonrası yabancılaşma/yabancılık duygusu her zaman var olmuştur. Bu süreç dönüşümü yaşayanların, yani göçebelikten yerleşikliğe geçenlerin geldikleri yeri, insanların, düşünce biçimini ve görüşlerini saf ve basit bulmasıyla başlar. Böylece göçebeler bir önceki dünyalarına tamamen yabancılaşmaya başlar. Göçebeler ve yerleşik beyleri arasındaki yabancılaşma böyle bir yabancılaşmadır. “*Bir nesil önce babaları birlikte at sürmüş, kılıç sallamış beglerinin şimdi kale duvarlarının arkasında, kaftanlar içinde, etrafını bir zamanlar savaştıkları insanların çevirmiş olması onları kahretmekteydi.*” (Polat 2004: 31-32)

yetle uygulanmaya başlayan iskân politikası Osmanlı halkının yerleştirilmesinde çok büyük bir rol oynarken devşirme uygulamasının başlatılması ve yeniçeri ordusunun kurulması artık göçerevliliğin asker gücüne dahi ihtiyacın kalmadığını göstermektedir (Lindner 2000: 88-89).

Büyük Selçuklu Devletinden sonra Oğuzların Türkmenistan, İran ve Anadolu coğrafyalarında siyaset ve kültürel açısından farklı bir yol izlemiş olmaları Oğuzcanın da bu bölgelerdeki kaderini etkilemiştir. *Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi* adı verilen ve Oğuzların siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel konumu ve gelişimine bağlı olarak Osmanlının 15. yüzyılından itibaren yüksek dil olarak kullanılmaya başlayan Türk lehçesinin seyirinde Oğuzların Anadolu'da yerleşik medeniyetteki gelişimlerinin çok büyük bir etkisi olmuştur (Uğurlu 2011: 134-149).

4. Selçuknâme

Türk-İslam tarihinde çok önemli bir yeri olan Selçuklular ile ilgili XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok eser yazılmıştır. Ancak Selçuklu tarihinin çok geniş bir coğrafyayı içine alması, bu dönemle ilgili eserlerin hem dağınık hem de farklı dillerde olması ve en önemlisi de bu dönemde kaleme alınan birçok eserin günümüze ulaşamamış olması Selçuklu tarihi araştırmalarını güçleştirmektedir. Özellikle XI-XII. yüzyıllara ait pek çok eserin kaybolduğu bilinmektedir. Buna rağmen, Selçuklularla ilgili birçok eser (genel veya özel tarihler, kronikler, vesikalar vb.) de günümüze ulaşmıştır.³²

Genel olarak Oğuzlar özel olarak ise Selçuklulardan bahseden eserlere *Selçukname* adı verilmektedir. Bu eserlerde Selçukluların soyları, tarihleri, devletleri, yöneticileri, kültürleri, savaşları vb. konularda bilgi verilmektedir. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Selçukname yazma geleneği içerisinde birçok eser yazılmıştır. Zahirüddin-i Nisaburi'nin (ö. 582/1186 ?) Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul adına kaleme aldığı eser günümüze ulaşan ilk Selçukname olarak bilinmektedir. Ayrıca günümüze ulaşan Selçuknamelerden genel olarak en bilinenleri Yazıcızade Ali'nin *Tevârih-i Al-i Selçuk*, Ahmed bin Mahmud'un *Selçuknâme'si* ve İbn Bibi'nin *el-Evamirü'l' Ala'yye fi'l-umuri'l-Ala'yye* adlı eserleridir (Merçil 2009: 398).

Selçuknâmeler içerisinde önemli bir yeri bulunan ve Ahmed bin Mahmud'un (ö. 977/1569-70) yazdığı düşünülen Türkçe *Selçuknâme*'de daha çok Büyük Selçuklulara yer verilmeyle birlikte Irak, Kirman ve Anadolu Selçukluları hakkında da kısa bilgiler bulunmaktadır. Eseri yazarken asıl kaynağının Ali b. Nasır el-Hüseyni'nin *Ahbarü'd-devleti's Selçukıyye'si*

³² Selçuklularla ilgili eserler için bk. Merçil 2009: 397-398; Turan 2014: 21-40.

olduğunu belirten müellif, ayrıca Ebü'l-Ferec ibnü'l-Cevzi'nin *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem'i* ile Sıbt İbnü'l Cevzi'nin *Mirati'z-zaman fi tarihi'l a'yan* adlı eserlerinden de faydalanmıştır. Eser Erdoğan Merçil tarafından 1977'de yayımlanmıştır (Merçil 2009: 398).

Biri Bodleian (Oxford) Kütüphanesi diğeri Bâdi Efendi (Edirne) Kütüphanesi Nüshası olmak üzere iki yazma nüshası bulunan bu eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Merçil 1977: IX-XII). Ahmed b. Mahmud'un bu eseri; herkesin anlayabileceği ve çağdaş tarih yazıcılığına uygun bir şekilde edebî bir nitelik taşıyan, ancak süslü söyleyişten uzak, dönemin konuşma diliyle yazılmış olması ve Yazıcızade'nin Anadolu Selçuklularını konu edinen eserini Büyük Selçukluları da anlatarak Selçukluları bir bütün olarak anlatmış olması nedeniyle diğer Selçuknamelerden farklı bir yere özelliğe sahiptir (Merçil 1977: XV-XVI).

Ahmed b. Mahmud'un Selçukname'si, Selçukluların soyu, tarihi, savaşları vb. konuların yanı sıra Oğuzların gündelik hayatı hakkında içerdiği bilgiler ve kültür unsurları açısından da sadece Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı için değil Türk kültürü için de çok önemli bir kaynaktır. Bu nedenle bu çalışmada Selçuknâme'deki kültür unsurları göçerevlilik ve yerleşiklik bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

5. Selçukname'deki Kültür Unsurları

5. 1. Ekonomik Hayat: Selçuknâme'de Selçukluların ekonomik hayatını ayakta tutan unsurlar olarak göçerevliliğe mahsus hayvancılık, “savaş tazminatı” olarak uygulanan yağma, ganimet geliri vb. geçim kaynaklarından bahsedilmekle birlikte Selçukluların bunlardan daha çok yerleşikliğe mahsus çeşitli vergiler, köle ticareti, savaş harcamaları gibi gelirlerle mali durumlarını düzenledikleri görülmektedir. Ayrıca çeşitli para birimlerinden söz edilmesi de tipik bir yerleşiklik alametidir; çünkü para birimini ticarete kullanan toplumlar yerleşikliğe geçmiş toplumlardır. Bununla birlikte, hediye alıp verme, vergi toplama, askere ödül verme vb. unsurlar da hem yerleşikliğin hem de göçerevliliğin izleri olan unsurlardır.

Eserde Oğuz Türklerinin Maveraiünnehr'e yerleştiklerinde hayvancılıkla geçindiği ifade edilmektedir: “*Sultan Mesud öldükten sonra Sultan Sencer'in devleti sona erdi. Sebebi bu oldu: Türklerden Guz (Oğuz) denen bir grupun sürüleri çoktu, onun sürülerini yerlerdi. Türk ülkesinin sonundan Guz taraflarından gelmişler ve Maveraiünnehr'e yerleşip kalmışlardı.*” (C II: 76³³)

³³ Merçil, Erdoğan (1977), Selçuknâme-Ahmed bin Mahmud I-II. İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.

Eserde savaş sonrası kazanan tarafların ganimeti elde etmelerinden sıkça söz edilmektedir. Örneğin, Atabey İldeniz ile İnanç arasındaki savaş sonrasında, “İldeniz ile askeri sayısız mal ve eşyaya sahip oldular. Oradan bütün beyler ve asker halli hallince ganimet ve mal alarak ülkelerine gittiler. Şemse’-d-Din İldeniz de sağ ve ganimet alarak Hemedan’ a geldi.” (C II: 101)

Savaş sonrası galip gelenin ortalığı yağma etmesi aslen bir göçerevli gelir kaynağı olmakla birlikte yerleşik devletlerde de bu geleneğin sürdüğü bilinmektedir. Selçukluların da yağmadan önemli bir gelir elde ettikleri Selçuknâme’de hemen hemen her savaş sonrasında askerlerin yağma ettiğinden bahsetmesinden anlaşılmaktadır: (C I 15, 17, 18, 25, 78; C II: 77, 78, 89, 106, 112, 115, 16, 128, 135, 154).

İlkel toplumlarda temel geçim kaynağı avcılık, toplayıcılık veya yağmadır. Bunlardan yağma, daha çok göçerevli için önemli bir gelir kaynağıdır. Ancak göçerevli arasında bulunan ilkel yağmacı toplulukların aksine, Türklerin yağma kültürüne çok uzak olduğu belirtilmektedir. “Türk tarihinde yağma, devlet geleneği içinde ve savaş hukukuna dayalı bir süreçtir. Yağma, Türk otoritesine gönüllü kabul göstermeyen topluluklara uygulanmış ve çerçevesi belli bir savaş tazminatıdır.” (Yereli 2010: 949). Bu durumun Selçuklu ordusu için de geçerli olduğu görülmektedir. Selçuk ailesinin diğer boylarından oluşan Türklerin Tuğrul Bey etrafında toplanıp ittifak kurduklarından bahsedilen bölümde yağmadan söz edilmektedir: “Bu ittifaktan sonra çok silah ile harekete geçip, etraf yağmalamak ve zarar vererek ile meşgul oldular. Bu şekil üzerine gezip, Horasan’ın büyük kısmını istila etdiler, askerleri çoğaldı ve mal gereçleri bolaldı, kuvvet ve büyüklükleri fazlalaştı.” (C II: 8-9)

Göçerevli toplumlarda da gerek boylarda gerekse devletlerde vergi toplanmasına rağmen vergilerin çeşitlenmesi, bu vergilerin askerlerin ihtiyaçları ve özellikle de saray halkının giderleri için harcanması yerleşikliğe mahsus özelliklerdir. Dolayısıyla yerleşik bir topluluk olan Selçuklularda da çeşitli vergilerin devletin gelir kaynağı olarak toplandığı Selçuknâme’de kaydedilmektedir:

Nizamü’l-Mülk Hind, Bizans ve Türk devletlerinin her birine vergi tayin etmişti. O vergiler her yıl o ülkelerden gönderilirdi. Balasagun, Çin ve İstanbul’un teşkil ettiği hududlar ortasında olan ülkelere vergi kararlaştırmıştı. O alınan vergiler, askere, Sultan’ın gulamlarına ve saray halkının elbiselerine sarf olunurdu. (C II: 13).

Selçuknâme’de öşür ve haraç gibi vergilerden (C I: 19, 27; C II: 27), cizyeden (C I: 79, 106) söz edilmekle birlikte, vergilerin niteliği ve miktarı

konusunda da ilgi çekici kayıtlar bulunmaktadır: Melikşah'ın "Bizans İmparatoru'nu yılda 337. 000 dinara cizyeye kestiği" (C II: 20-21), Behramşah'ın her yıl Gazne gelirinden Sultan Sencer'e 250. 000 dinar vergi ödeyeceği (C II: 47), Karlukların Semerkand bölgesine yerleşmesi üzerine Sultan Sencer'in onları Semerkand'ın dışını sürülmesini emretmesi üzerine "Karluk denilen Türk yörükleri"nin Sultan'a beş bin deve, beş bin at ve elli bin koyun vergi teklifini Sultan'ın reddettiği (C II: 49), Belh valisi Emir Kamac'a Oğuzların Toharistan bölgesinde kalma karşılığı olarak her yıl ev başına 200 dirhem gümüş vergi vermeyi önerdiği, ancak Kamac tarafından bunun kabul edilmediği (C II: 77), Dihistan Bey'inin İnanç'a ihtiyaçlarını görmesi için 30. 000 dinar verdiği (C II: 104) kaydedilmiştir.

Yerleşiklerin hükümdarları genellikle keyfi vergi uygulamalarıyla halkı bezdirmelerine rağmen istisna örnekler de bulunmaktadır.³⁴ Alp Arslan'ın Nasr b. Mervan'ı yüz bin dinar vergiye bağlamasından sonra,

O da halkdan devşirip (toplayıp), birkaç gün içinde tamamlayarak Sultan'a ulaştırdı. Sultan o malın halktan alındığını öğrendi, kabul etmeyerek, yine Nasr b. Mervan'a gönderdi. Bizim çiftçilerin malına ihtiyacımız var ve halkın malını almağa izniniz yokdur, dedi. Emr eyledi, o malı nasıl topladılarsa, yine hepsini eski sahiplerine verdiler. Hatta bir çiftçiden ancak bir yumurta alınmışdı, yine çiftçiye vermek istedikleri zaman, "Bu kadar az nesnede ne var?" deyip, almakdan çekindi. Sultan'ın kulları, "Emir padişahındır." diyerek yumurtasını güçlkle eline verdiler. (C I: 81-82)

Selçuknâme'de yerleşikliğin tipik bir özelliği olan köle³⁵ veya esir ticaretinden de söz edilmektedir. Örneğin, Er-Basgan'ın yendiği Mihail'in esaretten kurtulabilmek için yetmiş kantar altın verdiği (C I: 89), Sultan

³⁴ Tuğrul Bey'in İsfahan'ı aldığıında (1050-1051) halktan üç yıl boyunca vergi istenmemesini emretmesi, Alp Arslan'ın hükümdar olunca (1063) yerleşik halktan yılda sadece iki kez asli vergi (harac-ı asli) alması Selçukluların göçebelere nazaran yerleşikler üzerinde koruyucu bir tavır sergilemeleri olarak değerlendirilmiştir (Özçamca 2007: 180).

³⁵ Selçuklular döneminde askeri bir sınıf olan *gulamların* dışında toplumsal hayat içerisinde bir köle sınıfından söz edebilmek pek mümkün değildir. 11. yüzyıl öncesinde Anadolu'da Bizans'a bağlı yaşayan yerli halkın (Rum, Ermeni) içinde bulunan köleler, Sultan Süleyman Kutalmış'ın gerçekleştirdiği toplumsal reform sonucunda özgür ilan edilmiş ve bu insanlar Müslüman olmaya başlamıştır. Böylece Selçuklular Bizans köylülerini bu yolla kendilerine çekmeye başlamıştır (Gordlevski 1988: 170). Feodalizmin bir sonucu olarak kölelik, Selçuklu sonrasında Osmanlı döneminde yaygınlaşmış, Kıpçak bozkırlarından ve Akdeniz kıyılarından getirilen köleler ticari bir meta olarak büyük bir pazara dönüşmüştür. Osmanlı'da yaygınlaşan kölelik kurumu 19. yüzyıla kadar sürmüş ve böylece köleliğin Anadolu'daki tarihi sona ermiştir (Gordlevski 1988: 166-168).

Sencer'in Gürhan'a esir düşen Terken Hatun için 500. 000 altın, Emir Kamac ve oğlu için de 100. 000 altın verdiği (C II: 52), Sultan Tuğrul'a esir düşen Emir Barankuş'un "70. 000 dinar ve Kazvin elinden alınmak şartı ile", Safiye'd-Din'in de 200. 000 dinar karşılığında serbest bırakıldığı (C II: 57) eserde anlatılmaktadır. Ayrıca, "*Küçük yaşlarda saray hesabına satın alınan veya toplanan, sonra askerî ve göreceği diğer hizmetler için hususi surette yerleştirilen köleler*" (C II: 201) şeklinde tanımlanan gulamlardan da eserde söz edilmektedir: "*Tarih hicretin 432. yılına (1051/1052) ulaşmışdı ki, Sultan Mes'ud'un yiğitlikde arslan gibi olan bir gulamı vardı, adı Nûştegin idi.*" (C I: 32). Eserde Türk gulamların da değerli olduğu vurgulanmaktadır: "*Mevdûd öldükten sonra yerine kardeşi Abdürreşid han ve tahtında sultan oldu. Daha henüz genç idi ve Abdürreşid'in Türk cinsinden bir gulamı var idi, ona Tuğrul Bozan derlerdi. O gulam, Abdürreşid'e ihanet edip, kaçıp Selçuklular'a itaat etti.*" (C I: 32).

Köle ticareti yerleşiklerde yaygın olmasına rağmen eserde Türkler açısından köleliğin utanç kaynağı olduğu da ifade edilmektedir:

Sultan Mesud Muktefi li-Emrillah'ı Bağdad'da halife tayin ettiği zaman, halkı ona biat ettirdi. Halk halifelîğe Muktefi'yi kabul ve itaat ettiler. Sultan Mesud Muktefi'den Türk köleler satın almaması ve kullanmaması hususunda söz almıştı. Halife Muktefi de bu sözünde durmuştu. Çünkü Selçuklu ailesi Türkler'den olduğu için Türk evladının kul olmasından Selçuklu emirleri utanç ve onları kullandıklarından büyüklük hissi duymakta idiler. (C II: 84-85).

Göçerevli Türk boyları, bozkır coğrafyasında hayatta kalmanın bir gereği olarak her an savaşa hazır bir durumdadır. Bu nedenle, boylar halinde yaşayan göçerevli Türklerde savaş öncesinde yapılması gereken hazırlıklar için çok özel bir çabaya gerek yoktur. Bu hazırlıklar, hayatın her anında yapıldığından Türkler için çok büyük bir önem taşımazdı. Örneğin, silah hazırlığı/temini vb. için boy beyinin maddî desteğine ihtiyaç duymazdı. Yerleşik toplumlarda ise halkın yaşamak için savaşmak zorunda olmaması nedeniyle, devletler kendisine asker olarak hizmet edecek insanlara bakmak, onların geçimini sağlamak zorundadır. Bu durum "paralı askerlik" adı verilen mesleği ortaya çıkarmıştır. Selçuklularda da savaş dönemlerinde askerlerin birtakım ihtiyaçlarının hazine tarafından karşılandığı ve çeşitli savaş harcamaları yapıldığı kaydedilmektedir. Örneğin,

Sultan Sencer Hitâ savaşından mağlup olarak Merv'e ulaştığı zaman, Harezmsâh firar ederek kendi ülkesine gitti. Sultan Sencer o savaşta emirler ve büyüklere verdiği hila'atlerden başka askere 3. 000. 000 dinar sarf etmişti. Bu sebebden hazine muhtaç, asker ya-

lıncak (çıplak) ve aç idi. Harezmşâh'ın yaptığı kötülükleri ve hazinesini ve sandıkları aldığını duyunca ordu toplayıp, Harezmşâh'ın üstüne yürüdü. (C II: 53).

Göçerevli topluluklarda askerlerin ödülleri yağmalardan elde edilen savaş ganimetleri iken yerleşiklerde hükümdar bu ganimetlerin ve ulûfele-
rin (Selçuknâme C I: 13), dışında da askerleri para, silah vb. ödüllere ödül-
lendirebilir. Selçuknâme'de Sultan Mesud'un askerini bu şekilde
ödüllendirdiğinden söz edilir:

*(...) Sultan Mes'ud, Selçuklular'dan çok işenip (rahatı ka-
çıp), silahlandı. Sayısız asker ve kalabalık bir ordu hazırladı. Bu or-
dunun önünde Sâm ve Nerimânlar duramayacak kadar kuvvetliydi.
Ayrıca asker, destan kahramanı Rüstem pençelerini buramayacak
kadar yiğitti. Askerin önüne yüz fil koydular ki, bunların her birisi
yüksek dağlardan bir örnekti. Sultan hazinelerin kapısını açıp, as-
kere akçe ve altını, taş ve toprak gibi saçtı. Çok mal ve silah verdi.
Sonra azamet, cesaret ve heybet ile kalkıp, Belh'e erdi ve hisara
girdi, oturdu. (C I: 23).*

Selçuklular yerleşik bir Türk topluluğu olarak gelişmiş bir ticaret
anlayışına sahiptiler. Örneğin kervancılık önemli bir ticaret kanalı olarak
karşımıza çıkmaktadır. Selçuknâme'de de Selçuklu döneminde kervancılı-
ğın önemli bir gelir kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Bundan dolayı, ker-
van yollarının güvenliği insanlar için çok önemlidir:

*Melikşah'ın niyeti daima doğruluk ve bağlılık üzerine idi, her
zaman lutf ve cömertlik ateşi ile yanardı. Onun zamanında yollarda
ziyana uğrayan kimse yoktu. Yollar çok emindi, kervanların yoluna
hırsız çıkmaz, kimseye zarar ve ziyan olmazdı. Bir kişi Kaşgar'dan
ve Yemen'e mal ve eşya ile yalnız gider, hiç hırsızdan iz görmezdi.
(C II: 22).*

Selçuklular, ticarî ilişkilerinde takas usulünü değil parayı kullanmış-
lardır. Selçuknâme'de sikke para biriminden (C I: 43, 70, 90), dinarın (C
II: 12, 24), akçenin (C II: 155) kullanıldığından söz edilmektedir.

Yerleşik toplumlar meslekleşme, zanaatçılık ve ticaret kanalıyla gö-
çerevliilere göre çok daha büyük bir zenginliğe sahip olabilmişlerdir. Sel-
çuknâme'de ifade edilen bazı bilgiler³⁶ Selçuklu dönemi zenginliğinin
anlaşılmasını sağlamaktadır:

³⁶ Yerleşiklerin zenginliği açısından bazı örnekler için bk. C II: 73, 81, 111, 115, 125.

(...) *Sultan Muhammed Tapar öldüğü zaman hazinesinde 20.000.000 dinar, sayısız altın ve gümüş aletler, elbisiler, mücevherat ve çeşitli kumaşlar bulunmakta idi Sultan Mahmud zamanında şerbetçinin aylığını hazinede ödeyecek kadar para bulunmadığından hazine sandıklarını satıp mevcut paraya ilave yaparak, ancak ödeyebildiler. Bir gün Sultan Mahmud, babası Muhammed Tapar'a hazinedarlık yapmış olan Sabur Hadim'den bir gün galiye misk kokusu istedi. Sabur hazinedeki miskin azlığından şikayet edip, "Bir miktar vakit verin olanını toplayıp huzurunuzda getireyim." dedi. Bir müddet sonra otuz miskal kadar misk getirdi. Sultan Mahmud, "Babam zamanında hazinede ne kadar misk vardı?" diye sordu. Sabur, "İsfahan hazinesinde altın ve gümüş kaplar içerisinde yüz seksen ratl misk vardı. Her zaman bu miktar eksilmezdi." dedi. Sultan Mahmud utandı ve yanındaki beylere, "O zaman ile bu zamanın farkına bakın ve gaddar felekden örnek alın." dedi. (C II: 55).*

Selçuklulardaki hediye alıp verme geleneği ise hem yerleşik hem de göçerevlilerin tarih boyunca uyguladıkları bir gelenek olmuştur: C I: 7, 45.

5. 2. Devlet Teşkilatı: Selçuklular Türk tarihinde yerleşikliğe geçmiş bir devlet olmasına rağmen göçerevlilikten gelme bazı özellikleri de bünyesinde barındırmaktadırlar. Böylece Selçuklu devlet teşkilatında hem yerleşikliğe mahsus hem de göçerevliliğe mahsus unsurları karışık olarak görebilmekteyiz.

Yönetimde kadının yeri göçerevlilerle yerleşiklerde farklılıklar göstermektedir. Göçerevlilerde *katun* kurultaylara katılabilirken devletin yönetiminde doğrudan söz sahibi değildir; ancak Türk boy ve devlet teşkilatında kadın, Türk toplum yapısında olduğu gibi önemli bir unsurdur. Kadının sözü Türk yöneticilerinin üstünde etkili olmuştur. Selçuknâme'de bu göçerevlilik özelliğinin bir örneği görülmektedir. Türk padişahu Yabgu'nun karısı ona yönetimdeki hatasını anlatmaktadır:

Bu senin iş, iş değil; hareketin hareket değildir. Getirdin bir düşman oğlu düşmanı memlekete hâkim ve bütün işlerin üzerine geçirdin. Seçme hakkını eline verip, bütün ülkende selahiyet sahibi kıldın. Bütün asker onun eline bakar, her birisi senden ise de, ondan artuk (fazla) korkar. Haberin yok kendi elin ile mülkünü fesada ve devletini düşmana verdin. Bu işler ile saltanatına ihtilal ve kudretine son gelmesi yakındır. Selçuk asker ile ittifak edip, seni yerinden ayıra, memlekete sahip olup, tahtına geçse otura. Bilmezlik ile sen kendi elin ile kendini öldürüp, evini yerle bir ediyorsun. Şimdi sana sözün doğrusunu ve kusurunu hep dedim. Bu fitnenin ortadan kaldırılması için sana gerekli ve uygun olan, ne eylersen eyleyip, Selçuk'u

yok etmeğe çok gayret gösterip, bu hususda gerçekten çalışmalısın. (...) (C I: 3-4).

Selçukluların 11. yüzyılda henüz yerleşikliğe geçemedikleri ve boy-lar halinde yaşadıkları şu cümleden anlaşılmaktadır: “*Selçuk ailesinin boy-ları (Sebükteginiler’in) zulüm ateşinden yanmışlar ve canlarından usanmışlardı.*” (C I: 8).

Selçuklular döneminde yönetilen halka ilişkilerde yöneticilerin halka saygılı olması, halkın adaletli bir şekilde yönetilmesi gerektiği Selçuknâme’de sıkça vurgulanmıştır. Örneğin, Sultan Mes’ud, Sübaşı’ya “*Ben Horasan memleketine seni vali ve hâkim eyledim. Sen eşek arsını bal-dan, düşmanı da ülkeden uzaklaştırdı.*” cümleleriyle başladığı mektubunu şöyle tamamlamaktadır: “*Şimdi vilayeti düşmandan koruyup, halka saygılı olasin. Aksi halde bilmiş ol ki, sana benden zarar erer.*” (C I: 18).

Selçukluların ilk dönemlerinde Merv’de Selçuklular elinde zulüm görüp ağlayan halk için Merv’in bilginleri Selçuklu emirlerine gidip onlara şöyle demişlerdir: “*Bütün halk size itaat etmiştir, serkeşlik yapan ve ayak direyen kimse yoktur. Bu ülkeler memleketiniz ve reaya da halkımızdır. Müslümanlar’a aman veren kimseye isyan ve haksızlık olmasın. Ülkede doğruluk ve adaletle hüküm sürüp, kötülüğü kaldırmın. Halka saygılı olup, İslam halkını aff ve ihsanınız ile himaye edin.*” (C I: 19-20).

Halka saygının çok önemsendiği ve bunun sıkça önerildiği Selçuk-lular döneminde yönetici adaleti de ön plana çıkmaktadır. Eserde Ni-zamü’l-Mülk’ün adaletinden söz edildiği bir bölümde Hâcib’in bir kadının dilekçesini kendisine ulaştırmadığını öğrenmesi üzerine ona “*Senin hiz-me-tin bana gelemeyen yaşlıların ve güçsüz kadınların işlerini görmek ve di-lekçelerini bana vermektir. Bu işi göremedikten sonra sen neye yararsın.*” diyerek azarladığı ve o dönemde sefere çıkıldığında tellalların “*Eğer bir kimse bir kimsenin bir avuç samanını veya bir yumurtasını parasız alırsa, o onun kanı karşılığındadır, kendisini öldürülmüş bilsin.*” diye bağır-dıklarından söz edilmektedir. (C I: 122).

Yine Melikşah’ın Ceyhun’dan Antakya’ya yüz bin askerle geçtiği zaman hiç kimsenin bir kimseden bir avuç samanı parasız almadığı, zulüm yapmadığı, adaletsiz davranmadığı anlatılmaktadır. (C II: 27). Bununla bir-likte, savaşlarda acımanın hiç olmadığı da eserde görülmektedir:

Berkyaruk Sultan olduğu zaman, bu taraftan Tutuş Han Nu-sabbin’e geldi. O kalenin Emiri kaleden çıkıp, Tutuş’a ve emrine uydu. Ancak orada olan asker muhalefet ettiler. Sonra Tutuş kaleyi savaş ile aldı, askerleri bütün halkı kılıçtan geçirdiler. Camilere ve

mescidlere sığınanlar bile kurtulamadılar. Kızlara ve kadınlara tecavüz ederek zulüm yoluna gittiler. Kafirlerin bile helal görmediği işleri Müslümanlar'a işlediler. (C II: 32).

Tüm toplumlarda olduğu gibi Türk devlet geleneğinde de yöneticiye büyük bir saygı duyulmaktadır. Bu saygının temelinde göçerevli Türklerde gördüğümüz kağanın *kut* sahibi olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Bu gelenek yerleşik Türklerde de devam etmiş ve devletin yöneticisi daima kutsal bir kişi olarak görülmüştür. Burada yerleşikliğe mahsus yöneticiden korkunun da payı olduğu şüphesizdir. İslamiyet sonrasında halifeye duyulan saygının dinî temelleri olduğu bilinmektedir. Selçuklular döneminde halifeye gösterilmesi gereken saygıyla ilgili Selçuknâme'de şu ifadeler yer almaktadır:

Bilmiş olun ki Halife'ye iyilik Allah'ı hoşnut eder. Halife'ye iyilik eylemek her müslümanın üzerine farzdır. Halife'ye tâbi olmak gereklidir. Nass-ı Kur'an'da vâsl olan ve Peygamber'in hadisleri ona şahiddir k, ona inad, düşmanlık ve isyan Allah'ın gazabına layık olur. Bu hususda hak ne ise açık e meşhurdur ve ona uymak gerektir, bâtil köhne ve redolunmuştur, ondan çekinmek lazımdır. (C II: 91).

Bu düşünceden hareketle eserde Türk yöneticilerin halifeye çok büyük bir saygı duyduklarına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin, Sultan Tuğrul'un Halife'nin önünde yer öpüp yüzünü yere sürdüğü, sonra halifenin önüne koyduğu yüz yastığını alıp öptüğü ve yüzüne sürdüğü anlatılmaktadır. (C I: 43)

Selçuklularda hükümdarın ne demek olduğuna dair, Kirman Meliki Arslan Şah'ın Sultan Mes'ud için söyledikleri çok önemli bir ipucudur: *"Bu memleket Sultan hazretlerindir, ben onun nâibi, kulu ve devlet kapısında bir kölesiyim. Bu ülkeden elde edilen servetin, askere harcanandan fazlasını her yıl Sultan'a göndereyim."* (C II: 118). Bu cümleden de anlaşıldığı üzere yerleşik toplumlarda devlet, ülke hükümdarın malı, insanlar da ona hizmet eden kullar sayılmaktadır. Bundan dolayı bu eserde sıkça hükümdara gösterilen saygıdan bahsedilmektedir: C II: 79, 111.

Hükümdarın gücü kadar olmasa da valilerin de bu dönem ve coğrafyada çok güçlü oldukları muhakkaktır. Sultan Sencer'in Rey şehrine tayin ettiği Cevher, yerine Abbas adlı bir kulunu gönderir.

Sonra Cevher Bâtînîler tarafından öldürülünce, Abbas efendisi yerine vali oldu. Abbas kendi kulları ile tam bir kudret sahibi olup, kendisinin at ve silahı tamam 4. 000 gulamu vardı. Bunlara dışardan da asker biat edip, Abbas çok kuvvet bulmuştu. Önce efendisinin kanı için Bâtînîler'in öldürülmesi ile meşgul oldu. O kadar

çok öldürdü ki, başlarından bir minare yaptırıp, üzerinde ezan okuttu. (C II: 66).

Farklı devletlerin hükümdarlarının birbirlerine gösterdikleri saygı da farklılık gösterebilmektedir. Bizans imparatorunun Türk hükümdarına saygısını gösterişi şu cümlelerle ifade edilmektedir: “*Romanos, kadehi Sultan’a sundu, sonra el kavuşturup, karşısında durdu. Sultan içdikten sonra, Romanos saçını çözdü, başını açdı ve yüzünü toprağa sürdü. Çünkü onların arasında padişahlara hizmet edildiği zaman âdet böyleydi.*” (C I: 106-107).

Selçuknâme’de “bozkır demokrasi” sine benzeyen ve referandum diyebileceğimiz bir uygulamanın da örneği görülmektedir:

Çağrı Bey bunu işidip, Merv halkının küçüğünü, büyüğünü ve zenginini ve fakirini bir yere getirip, bu durum hakkında sual sorup, “Bizden memnun ve bizim ile ittifak üzere misiniz?” dedi. Hepsi “Geçmiş zaman göre, şimdi iyi halimiz ve kalb huzurumuz vardır, sizden râzi ve size boyun eğip, sizin ile birliğiz.” dediler. Çağrı Bey Merv halkından bu söz ile tam teselli bulup, bütün asker şehirden taşra (dışarı) çıkıp, hicretin 428. yılı Şaban ayının altıncı Pazartesi günü (25 Mayıs 1037) Serahs kapısı önünde saf bağladı. (C I: 20).

Yerleşik Türk devlet teşkilatında hükümdarlık babadan oğula geçmektedir. Selçuknâme’de Nizamü’l-Mülk’ün dört oğlundan en küçüğü olan Mahmud’un atası yerine sultan olduğu anlatılmıştır. (C II: 30); oysa Nizamü’l-Mülk daha hayattayken Türk devlet geleneğindeki uygulamayı dile getirmiş ve bunun dini bir önemi olduğunu vurgulamıştır:

Melikşah’ın Hatunu (Terken Hatun), Melikşah’dan oğlu Mahmud’u veliahd edinip, kendisinden sonra yerine sultan tayin etmesini istedi. Sonra Melikşah da bu hususu Nizamü’l-Mülk’e danıştı. Nizamü’l-Mülk ma’kul görmeyip muhalefet etdi ve “Büyük evladın var iken, bir avrat ile bir küçük oğlanı Müslümanlar’ın üzerine sultan edersin, yarın Allah’a ne yüz ile kavuşursun.” dedi. (C II: 15).

Selçuknâme’deki, (Emir Şerefe’ d-Din) “*Arslan Şah’a at, silah ve ihtiyacı olduğu kadar mal vererek, kendini atabey ve oğlu (Nusre’ d-Din) Pehlivan’ı emir-i hüccâb ve oğlu Muzaffere’ d-Din Kızıl Arslan’ı emir-i silah, idaresi altında olan beylerden her birisini ise Sultan’a ait memuriyetlerden birisine tayin etti.*” (C II: 101) cümlesinden de anlaşılacağı üzere yerleşik Selçuklu devletinde artık hizmetler maaşlı devlet memurları tarafından verilmektedir.

Yerleşik Selçuklularda bir ceza yöntemi olarak çeşitli işkenceler de uygulanmıştır. Vezirin bir eşeğe bindirilerek bir Yahudinin arkasından onu tokatlaması ve sakalını yolup sövmesi (C I: 42), Emir Kamac'ın Emir Zengi'nin oğlunu öldürüp etini babasına yedirmesi (C II: 76) ve Mesut Bilalî'nin Emir Salar'ı ayaklarından asarak Fırat suyunda boğdurması (C II: 86) sadece birkaçıdır.

5. 3. Ordu: Selçuklularda ordu, savaş taktikleri, silahlar vb. konularda karşımıza çıkan unsurlar da hem yerleşiklik hem de göçerevliliğin izlerini taşımaktadır.

Selçuknâme'de, orduda kullanılan silahlar olarak zırh (C I: 26), gürz (C I: 41, C II: 97, 112), bozdoğan (C I: 42, 112), mancımık (C I: 82, 92), ok (C I: 113, C II: 50, 97, 112), zenburek (bir ok türü) (C I: 82), kılıç, mızrak (C II: 50, 93, 97, 112, 134), balta (C II: 93, 134), harbe (kısa mızrak, süngü) (C II: 139) gibi silahlardan söz edilmektedir.

Selçuknâme Selçuklu Devletinin kuruluş dönemini ve sultanların iktidarları süresince yaptıkları mücadeleleri anlatmaktadır. Bundan dolayı eserde savaş sahneleri çok sık yer almaktadır. Bunlardan bazıları dikkat çekicidir:

Bu taraftan Romanos mağrur, Müslüman askerinin azlığından memnun ve Alp Arslan'ın kendisi ile karşılaşacağını düşünmüyor iken, Alp Arslan ansızdan o ondört bin askeri ile geldi, Bizanslılar'a göz açdırmadan hepsi birden savaşa girdi. O ondört bin askerin hepsi bir aradan öyle bir nârâ atdılar ki, bütün dünya gümledi ve gök inledi, kulaklar duymayıp, işidenlerde aklı kalmadı. (C I: 100).

Bahsi geçen bu savaşlar da kullanılan taktikler de bozkır göçerevli ordularının taktiklerinin izlerini taşımaktadır. Tuğrul Bey ve askerlerinin üzerlerine Gazne tarafında asker geldiğini gördüklerinde şu planı yapmışlardır: “*Buna göre: kaçır şekilde hareket edip, hile edeler, çadır, davar ve malları her ne ki varsa döküp gideler, ol yörelerde bazı dere ve mağaralarda pusu kuralar. Düşman gelip, yağmaya meşgul olup, koyunu ve koltuğu dolup, ihtiyatsız oldukları zaman, Selçuklular çıkıp bildiklerini kılalar.*” (C I: 10).

Savaş sırasında karşılaşılan sorunların çözümü konusunda da göçerevli kültürün izleri bulunmaktadır. Sultan Alp Arslan'ın Run üzerine seferinde düşman hisarından atılan ateşlerin çuvalları ve içindeki saman ve yaprakları yakması üzerine,

Sultan Alp Arslan, o kalenin karşısına ağaçtan sağlam bir hisar yapulmasını emr etti. O ağaçtan hisarın üstünü, ateşten korumak için sirke ile ıslanmış keçe ile kapladılar. O sirke ile ıslanmış keçenin üzerine düşen ateş, bu suretle ağaçtan hisara zarar vermeyecekti. Sonra o ağaçtan hisarın üzerine çıkıp durdular. Kâfirin kalesinin üzerine yönelip, ok atarak şiddetle savaştılar, onlara imkân bırakmadılar. (C I: 68).

Sultan Sencer, Gürhan'a mağlup olup her tarafı taşlık olan Derğam vadisinin tek çıkış noktasından askerleriyle birlikte kaçarken Gürhan'ın önünden geçmiş ve Gürhan da müdahale etmemiştir. Bu durumun nedeni Gülhan'a sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: *“Kaçan ile savaşmak câiz değildir. Çünkü canından bıkmıştır, ölünceye kadar savaşır. Öyle olunca fırsat bulup bize galip gelebilir.”* (C II: 52).

Türk askerleriyle mücadele eden düşman komutanların da farklı taktiklerinin olduğunu eserde görebiliyoruz. Alp Arslan'ın Rum seferinde Müslümanların taş ve ateş hücumundan bir an nefes alabilmek isteyen “kafirler” bir hileye başvurmuşlar:

Ne kadar güzel oğlanlar ve kadınları varsa, süsleyerek hisardan çıkardılar ve Müslümanlar'ın karşısına koydular. Niyetleri asker bunlara meyl edip, esir etmekle meşgul olduğu zaman, savaştan vazgeçmiş bulunan Müslümanları gafil avlayarak öldürüp, mağlup etmekte. Sonra Sultan askerinin ikiye ayrılmasını emr etti. Bir kısmı o kadınları ve oğlanları takip edip, yakalarken askerinin diğer kısmı savaştan ayrılmayıp Kafirleri önledi.³⁷ (C I: 67).

Selçuklu ordusu aslen bir yerleşik ordusu olmasına rağmen bazı uygulamaların bozkır ordusundakiyle benzer olduğu görülmektedir. Sultan Mahmud'un annesi Terken Hatun'un Melikşah'ın askerine daima lütuf ve iyilik etmesi ve Melikşah öldüğünde askerlerine yanında olan 1. 000. 000 dinarı dağıtması askeri memnun etme düşüncesinin ürünüdür. (C II: 30). Göçrevlilerin ordusunda para dağıtma söz konusu olmamasına rağmen yağmadan önemli oranda pay verilmesi de askerinin memnun edilmesiyle ilgilidir. Nitekim eserde Terken Hatun'un *“Türk aslından ve Afrâsyâb neslinden”* olduğunun vurgulanması da bu geleneği bildiğini işaret etmektedir.

³⁷ Burada, Orhun Abideleri'ndeki *“Çin'in kızlarından ve yumuşak ipeğinden sakının!”* uyarısının asırlar sonra da düşmanlar tarafından uygulanan bir taktiği işaret ettiği görülmektedir.

Selçuklu ordusunun göçerevli bir Türk topluluğunun ordusundan en temel farkı askerliğin paralı olmasıdır. Bundan dolayı askerlik bu medeniyette bir meslek haline gelmiştir. Askerlik mesleğine alınacak askerler ise çeşitli sınavlardan geçirilirdi. Savaşlar çok çetin olduğu için orduyu oluşturan askerlerin iyi eğitilmiş ve tecrübeli olmalarına dikkat edilirdi. Eserde Arslan Şah'ın Gürcüleri yok etmek için harekete geçtiği ordudaki askerlerden şöyle bahsedilmektedir:

O askerde şunun gibi erler vardı ki, her birisi bin kişiye bedeldi. Her birisi tecrübe anasının memesinden süt emip, zamanın içinde terbiye bulmuş ve harp ocağında pişip yetişmişti. Hiçbir zamanda Irak'da böyle seçme ve silahlı bahadırlardan ordu toplandığı görülmuş değildi. (C II: 113).

Selçuklu ordularındaki asker sayıları konusunda Selçuknâme'de kayıtlar bulunmaktadır: C II: 50, 59, 65, 70, 77, 78.

Bozkır göçerevli ordusunda her sancak bir boyu ve her boy da bir alayı temsil etmektedir. Türk ordusunda da sancak sadece alaylarda bulunmaktadır ve çok büyük bir manevî değeri bulunmaktadır. Selçuknâme'de Sultan Alp Arslan'ın Romanos'a onu İtanbul'a yolcu ederken bir sancak verdiği anlatılmaktadır: “*Beyaz ipekten yapılmış bu sancağın üzerinde ‘Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah- Tanrıdan başka ilah yoktur, ve Muhammed onun elçisidir’ yazılmıştı.*” (C I: 107-108). Görüldüğü üzere burada sancak da İslamiyet'in etkisiyle nitelik değiştirmiştir.

Bu eserde, sancağın bir bölgeye hâkimiyetin simgesi olarak kullanıldığına dair de kayıtlar vardır: “*Halife Muktefi'nin Ermeni ve Rum'dan kendi kulları vardı, her birine âdet üzerine sancak verip, memleketlerinden bir tarafa hâkim eyledi.*” (C II: 85). Burada da sancağın bir boyun yaşadığı bölgenin simgesi olma özelliğinin devam ettiğini görüyoruz.

Sancak bir ordudaki önemi dolayısıyla sancağın varlığı ordunun varlığına denktir: Hilafet merkezi olan Bağdad'da ‘Sultanü'l-Kâhir’ unvanı verilen Sultan Süleyman, Gürcistan'da “kafirler” ile savaşırken “*Tesadüf sancak götüreren kimsenin atının durduğu er yarılmış, çukur olmuştu. Ansızın atının ayağı o çukura düştü. Askerler sancağın yıkıldığını görünce her birisi şaştı, hezimete uğrayıp firar ettiler.*” (C II: 150).

5. 4. Hukuk: Selçuknâme'de hukuk ile ilgili yerleşikliğe mahsus en dikkat çeken bölümler yöneticilerin keyfince uygulanan kuralların anlatıldığı bölümlerdir. Eserde Melikşah ile ilgili hikâyelerin nakledildiği bir bölümde şu hikâye anlatılmıştır:

Bir Türkmen, bir Türkmen'in eteğine yapışıp, Sultan'ın huzuruna getirdi ve “Ey Şâh-ı Cihân şu Türkmen'i kızımınla yaramazlık

eder iken buldum, alıp huzuruna getirdim. Bu benim namusumu parçaladı. Emr eyle ben de bunu öldürüp, pis vücudunu dünyadan kaldırayım.” dedi. Sultan, “Öldürme, bu bozukluğu düzelt, kızı ona nikah eyle. Ne kadar ağırlık gerekse, biz hazineden verelim, ikisini bir biri ile evlendirelim.” dedi. O Türkmen, “Böyle yapınca kalbinin yarası gitmez, öldürmeyince gönlüm kanaat etmez.” dedi. Sultan kılıcını eline alıp, kınından çıkardı. O Türkmen’i yanına çağırdı, kılıcı eline verdi. Sultan kılıcın kınını elinde tutup, Türkmen’e “Bu kılıcı bu kının içine sok.” dedi. Türkmen kılıcı kına koymak istedikçe, Sultan kını döndürdü, koymağa imkân olmadı. Sultan, “Niçin kılıcı kınına koyamazsın?” dedi. Türkmen, “Ben koyayım dedikçe, siz kını döndürür, bırakmazsınız. Öyle olunca, koymak mümkün olmaz.” dedi. Sultan, “İşte senin kızının da durumu böyledir. Eğer o razı olmasa, zina edebilmek mümkün değildi.” dedi. Sonra Türkmen, Sultan’ın bu işine hayran oldu ve “Emir Sultanındır.” dedi. Sonra ikisini birbirine nikahlayıp, başlık parasını hazineden verdiler. O ikisi muradlarına erdiler. (C II: 25-26)

Yerleşiklerin hukuk anlayışından bahsedildiği bölümlerde yöneticinin kendi dışında herkes için (asker, memur, halk vb.) hukuku devreye soktuğundan ve buradan hareketle de hukukun yönetici tarafından belirlendiğinden söz edilmişti. Yukarıda anlatılan hikâyede yöneticinin bir sorunu çözmede toplum çıkarlarının göz önüne alınarak hazırlanan hukuk kurallarından hareket etmediği, kendi belirlediği bakış açısıyla sorunu çözdüğü görülmektedir. İşte bu tipik bir yerleşiklik özelliğidir.

5. 5. Toplum Yapısı: Türklerde toplum yapısı yerleşikliğe geçiş döneminde farklılık arz etse de genel olarak bozkır kültüründeki izler yerleşiklik döneminde de devam etmiştir. Selçuknâme’de Selçuklulardaki aile yapısı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Sultan Mahmud’un veziri Nizame’-d-Din’in Sultan Sencer’e Sultan Mahmud hakkında söylediği, “*Amcandır, baban yerindedir, büyük han ve ulu sultandır. Ona muhalefet caiz değildir. Uymak gerektir.*” (C II: 44) sözleri göçereli Türk aile yapısının izleridir.

Türk toplumundaki birlik beraberlik düşüncesi açısından Selçukluların kuruluş döneminde Selçuk ailesinin diğer boylarının (Sebüktegini-ler) hep birlikte hareket edip Tuğrul Bey’in etrafında toplanması, Tuğrul Bey’in sözlerini dinlemeleri, ona nasıl davranmaları gerektiğini sormaları ve sonunda da ortak bir karar alıp Horasan’a hâkim olmaları önemli bir örnektir. (C I: 8).

Halife Mustazhır Billah'ın 1110'da Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi ile 100. 000 dinar ağırlık karşılığında evlenmesi "başlık parası"nın Selçuklular döneminde uygulandığını göstermektedir. Bu da bir yerleşiklik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göçerevli toplumlarda olduğu gibi yerleşik Türk kültüründe de siyasi amaçlı evlilikler sıkça yapılmıştır. Şemse'd-Din İldeniz'in kızını Me-rağa Beyi ile nikâhlanması ve böylece onunla akrabalık kurması böyle bir düşüncesinin ürünüdür. (C II: 90).

Selçuknâme'de çoğu Selçuklu sultanlarının en önemli özellikleri olarak yardım severlikleri dile getirilmektedir. Örneğin, Nizamü'l-Mülk'ün "çok sadaka verip, hayır ve ihsan ile meşgul olduğu" örneklerle belirtilmektedir (C II: 11).

Türk toplum yapısı açısından yas törenlerinin çok büyük bir önemi vardır. Bozkır kültüründeki yas törenlerinin izleri Selçuklular döneminde de görülmektedir. Melikşah'ın kardeşi Ayaz'ın ölümü üzerine Nizâmü'l-Mülk Melikşaha'a, "*Kardeşinin ölümü için kara elbiseler giyip, hüziün göster sevinç gösterme. Halk sana söver.*" demesi ve bunun üzerine Melikşah'ın sözünü tutup ona üzüntülü bir tavır takınması, halka da o yüzle görünmesi, belli bir süre sonra da bu yastan çıkıp işlerini sürdürmesi (C I: 123) bu geleneğin güzel bir örneğidir.

5. 6. İnanç: Tarihi çok eski dönemlere kadar geri götürülen ve dünyada çok geniş bir alana yayılmış olan Türkler bu özelliklerinden dolayı evrene yaşadıkları coğrafi ve kültürel ortama bağlı olarak çok farklı açılardan bakmışlar, bu bakış açılarının oluşturduğu sistemi inanç haline getirmişlerdir. Elbette ki, sahip oldukları inanç sistemleri etkileşim halinde buldukları farklı dinde ve kültürde topluluklar nedeniyle de tarih boyunca değişikliğe uğramıştır.

Bozkırda yaşayan Türkler tarihin hiçbir döneminde dinî bir cemi-yet olmadığı gibi din bu toplumlarda toplumun bütün yaşayışını düzenleyen bir "güç" olarak karşımıza çıkmamaktadır. Dolayısıyla din adamları da toplumda çok büyük bir öneme sahip kişiler olarak görülmemektedir. Bununla birlikte, Türk tarihinde gerekse semâî gerekse iptidaî olmak üzere çeşitli Türk topluluklarının "inandığı", inanç haline getirdiği sistemler görülmektedir. Bu inanç sitemlerinden bazıları bir "gelenek" olarak karşımıza çıkarken bazıları ise bütün toplumu, tüm yaşayışıyla birlikte etkileyen çok güçlü "din"ler olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸

³⁸ Türklerin İslamiyet öncesi dinleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Roux 2005.

Maveraünnehir Türkleri, Şamanizmden sonra bu dinleri bırakıp İslamiyet'e geçerken, doğuda Uygurlar, batıda Hazarlar ve Bulgarlar başka dinlere de geçiyorlardı. Bu dinî olarak farklılaşmanın, dağılmanın nedeni elbette Göktürklerden sonra siyasî bir birliğin kurulamamış olmasıdır. *“Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar uzanan geniş bozkırlarda yaşayan göçerevliler, Selçuk İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar, istikrarlı ve geniş bir siyasi birlik kuramamıştır.”* Ayrıca, İslamiyet dışında bahsi geçen dinlerin Türk tarihinde derin izler bırakamamasının nedeni elbette göçebe Türk toplulukları arasında yayılma imkânı bulamayışlarıdır. (Turan 2002: 290-293).

Cahiliye devrinden başlayıp Abbasiler devrine kadar süren ilişkiler neticesinde Maveraünnehir bölgesinde yaşayan başta Oğuzlar olmak üzere diğer Türk toplulukları İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır. Daha önce de değinildiği gibi özellikle Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyindeki Türk topluluklarla da ticaret kanalıyla ilişki kurulmuş ve bu toplulukların (Hazarlar, İdil-Volga Bulgarları, Karhanlılar) dolaylı olarak İslamiyet'i tanıyarak benimsemeleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Türklerin İslamiyet'e geçişi Hz. Peygamber zamanından başlayan bir “büyük oluşum” (Kitapçı 2002: 263) olarak gerçekleşmiş ve Karahanlılar dönemine kadar sürmüş olsa da Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Salduk Buğra Han³⁹'ın İslamiyet'i bir devlet dini olarak kabul etmesi bu dönemden sonra Türklerin İslamiyet'e geçişinde çok önemli bir adım olmuştur.

Türklerin İslamlaşma süreci çok çeşitli süreçlerden geçerek Karahanlılar döneminde kendi istekleriyle ve kitleler halinde İslamiyet'in kabul edilmesiyle devam etmiştir. İslamlaşma hareketi bu sıralarda Oğuzlar arasında da hızlanmıştı.

Gerçekten, Oğuz Yabgusu ile arası açılan Selçuk Sübaşı da Oğuzlara ait Cent şehri civarına gelerek orada takriben 960 yılında, yan, 260. 000 çadır halkının Müslüman olduğu bir zamanda, bu dine girmiş; bu yeni kuvvetten faydalanarak eski metbuu olan Oğuz Yabgusuna karşı cihada başlamış ve Gazi Selçuk olmuştu. Böylece Türkler arasında yayılan İslamiyet, beylerin de siyasi mücadeleleri için bir destek mahiyetini almış ve bu da ihtidaları hızlandırmıştı. (Genç 1997: 165).

³⁹ Araştırmacılara göre Satuk Buğra Han 990 veya 910'da doğmuş, 944-945'te İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu yıllarda gayrimüslim Türklerle mücadele etmiş, 955-956 yılında da vefat etmiştir (Genç 1997: 163).

Selçuk Bey'e atfedilen, “*Biz yaşamak istediğimiz bu ülke halkının dinini kabul etmeliyiz. Eğer onların törelerine uymazsak kimse bize yüz vermez, biz de tek başımıza kalmaya mahkûm oluruz.*” sözünün, Oğuzların İslamiyet’i kabul etmesinde yerleşik Müslümanlarla birlikte uyumlu bir şekilde yaşayabilmenin şartı olarak düşünüldüğünü gösterdiği belirtilmektedir (Polat 2004: 45).

Müslüman bir Türk devleti olan Selçuklularda bir taraftan geçmiş inanç sistemlerinin izleri, birer kültür unsuru olarak görülmeye devam ederken, diğer yandan toplum hayatının tamamında İslamiyet’in etkisi görülmektedir.⁴⁰ İlk Türk-İslam medeniyetinin en önemli eserlerini verdiği dönem de bu dönemdir. Dolayısıyla Selçuknâme’de İslamiyet’in izleri hemen her bölümde, olayda karşımıza çıkmaktadır.

Selçuknâme’de, Şekki’de (Güney Kafkasya’nın doğusunda, Azerbaycan topraklarında bir yer) Efrenc beylerinden olan Ahsartan adlı bir hanın, Alp Arslan’a İslamiyet’i kabul etmek istediğini söylemesi yer almaktadır (C I: 76-77).

Sultan Mesud’un 1036’da Gazne’de bir süre istirahat etmesi ve “id-i ahda”yı (Kurban Bayramını) orada geçirmesi, Alp Arslan’ın, Tiflis’te bir hisardaki o dönemde Hıristiyanlar için Müslümanların Kâbe’ye duyduğu hürmet kadar değerli olan kiliseyi temizleyip, süsleyip cami yapması (C I: 78), Ebû Saîd’in Alp Arslan için kaleme aldığı söylenen duadan⁴¹ anlaşıldığı üzere Alp Arslan’ın mücadelesinin İslam mücadelesi olarak değerlendirilmesi (C I: 95), Sultan Sencer’in 16 Ekim 1086’da öldüğünde daha önce kendisi tarafından yaptırılan ve adına “Dâr-ı âhîret” dediği türbeye gömülmesi (C II: 81) İslamiyet’in etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bozkır göçerevlilerinde görülen bazı inanç unsurlarının da Selçuklular arasında devam ettiği Selçuknâme’de kaydolunmuştur: Melikşah öldüğü zaman, “*Ölüsünü gizlediler, gece saraydan iki kişi alıp gitti. Yakınlarından bir kişi bile namazını kılmadı, kimse öldüğünü bilmedi, ansızın yok oldu. Onun için atların kuyruğu kesilmedi ve göz yaşa dökülmedi. Kimse feryad etmedi ve ah-vah demedi.*” (C II: 29).

⁴⁰ Selçuklu göçerlerinin inancının, farklı topluluklara ait çeşitli öğeleri birleştirici, bütünleştirici bir inanç (senkretizm) olduğu görüşü de bulunmaktadır: Polat 2004: 204, 548. dipnot.

⁴¹ “*Ey Tanrım, İslam sancağını ve şeriatı ait bayrağı yükselt ve Alp Arslan’ı Kafirler üzerine muzaffer eyle. İslam’a yardım edenlere kuvvet, müşrikliği (Allah’a ortak koşma) ve müşrikleri aşağı kıl. Müşriklik ve dinsizliğin ırkını yok et. Müşrikleri ve dinsizleri Müslümanlar’ın üzerinden uzaklaştır. (...)*” (C I: 95)

Selçuknâme’de Bizanslıların da ilgi çekici inançlarından söz edilmektedir. Romanos’un kendini İslam ülkesini harap etmeye adanmış olduğunu anlattığı bölümde şu bilgiler yer almaktadır:

İstanbul’da Bizans imparatorlarının bir âdeti vardı. Onlar bir sefere ve bir ülkeye savaşa gitseler, önce Ayasofya’yı ziyaret ederlerdi. Onun içinde, İsa, Meryem ve Havariyyun’un resimleri altından ve gümüşden mihraba konmuşdu. Bizans imparatorları İsa’nın resminin karşısına gelip, yüz sürerler ve el kavuşturup, karşısında dururlardı. İnançları gereğince yalvarıp, o resimden yardım isterlerdi. (C I: 93).

Verilen bu bilgiden sonra, Romanos’un Alp Arslan’ın üzerine gitmeden önce üç defa bu putlara secde edip Alp Arslan’a karşı yardım istemesinden sonra putların kible doğrultusunda devrilip parçalandığı ve Romanos’un bu ilahî işareti göremeyip mağlubiyetini anlamadığı anlatılmıştır. (C I: 93).

Eserde Selçuklular öncesinde Çin’in kuzey bölgesi olan Hita’da “dinsizliğin” de varlığından söz edilmektedir:

Bir gün Yabgu dinsizliği, inadı ve fesadı gereğince İslam halkı ile ceng ve harbi murad edinip, Müslüman ülkeleri ve Allah’ın birliğine inanan askerler üzerine sefer ve Kâfir yerinden İslam diyarına geçmeğe kasd edip, bu husus için Dokak ile münazara ve müşavere edip, görüşdü. (C I: 1-2).

5. 7. Barınma: Bozkır kültüründeki temel barınak çadır/otağ⁴², daha sonra kurulmuş olan yerleşik Türk devletlerinde de özellikle savaş sırasında kullanılmıştır. Göçrevlilikten yerleşikliğe geçen Selçuklular da barınma konusunda hem göçrevliliğe mahsus özellikler hem de yerleşikliğe

⁴² M. Said Polat, göçebeliliğe mahsus temel barınma aracı olan çadır ve otağın ve daha sonra Türklerin yerleşiklik medeniyetinde de çok sık kullanılan kubbeli yapısının göçebenin yeryüzünün bir tasavvurunun sonucu olduğunu şu tespitlerle dile getirmektedir: “Duvarların olmadığı bir dünyada Bilge Kağan hakimiyet alanını ancak aşamadığı iki had ile, “kök” ve “yağız yir” ile belirleyebiliyordu. Çünkü onun dünyasında yerleşiklerinkine benzer teritoryal bir sınır yoktur. Ayakları yerde ama sürekli hareket halinde, kök ise üzerinde sonsuz bir kubbe. Ufuktan yerle kökün birleşmesi, dikildiği yerde ise alabildiğine derinleşmesi kökü bir kubbe olarak tasavvur etmelerine yol açmıştır. Onlar kürenin bir yarısını keşfetmişlerdi. Üzerinde değil, içinde yaşanan bir yarıküre. Bu algılarını çadırlarından mezar taşına kadar her yere yansıtılar. Göçebe, kendini evrenin merkezinde hisseder. Duvarların olmadığı bir dünyada axis mundi kendidir. Fakat beğ çadırı axis mundi olmaya başladığında göçebe ilk yabancılaşmasını yaşar. Beğ ve çadırı varlığının bir sebebi haline gelir. Yerle göğün birleştiği yerde dahi olsa beğ çadırı merkez olmaya devam eder, artık yağız yir ile kök anlamını yitirmektedir.” (Polat 2004: 26).

mahsus özellikler görülmektedir. Selçuknâme’de barınak olarak *çadır* ve *otağ*-dan özellikle seferlerden bahsedilen bölümlerde sıkça söz edilmektedir (C I: 27, 40, 50, 61, 62, 70, 88, 154). Ayrıca, Sultan Tuğrul’un Halife Mustansır’ı, Medine-i Dâr’üs-Selâm (Bağdat) da bir otağda konuk edildiği sırada ziyaret ettiği ve önünde eğilip yer öpüp yüzünü yere sürdüğü da kaydedilmiştir. (C I: 43)

Selçuklularda da sultanın diğerlerinden farklı bir çadırda barındığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Melikşah bir av sırasında kendini tanımayan bir köylüden şikâyetini dinledikten sonra ona: “*Asker içinde bir kızıl çadır vardır. Ben gelinceye kadar onun yanında dur, sakın oradan ayrılma. Benim dediğime uygunsuz iş yapma, sana nafaka olacak nesneyi vereyim ve işini göreyim.*” diyerek onu sultanın yani kendisinin çadırına yönlendirir. (C II: 23). Bu cümleden Selçuklu sultanlarının av, savaş ya da akın sırasında çadır kullandıkları, bu çadırların da diğerlerinden farklı olarak kızıl renkte oldukları anlaşılmaktadır.

Ayrıca Selçuknâme’de kırmızı (kızıl) çadırın Bizanslılarda da imparator için kurulduğuna dair kayıt bulunmaktadır:

(...) *Sonra Bizans askeri, İslam askerlerine yakın yerde konaklayıp, Bizans İmparatoru için kırmızı bir atlas çadır ve ipekten çadırlar kuruldu. Romanos geçip, bir altın taht üzerine oturdu ve üzerine çok kıymetli taşlar ile süslenmiş bir haç adsılar.* (C I: 99)

Kültür, belli bir coğrafya üzerinde bir dil etrafında kümelenen toplumların kendine mahsus olan değerler sistemidir. Bu değerler toplum var olduğu sürece zamandan zamana ve mekândan mekâna da aktarılabilir. Bu haliyle kültür toplumların tarihi süreç içerisinde geçmişten o ana ve geleceğe aktardıkları tecrübeleri, yani bilgi birikimleridir. Bu durum kültür öğelerinin tamamında görülebilir. Örneğin, günümüzde sahip olunan mimari anlayış ve eserler binlerce yıllık geçmişin bir ürünüdür. İslamiyet’ten önce bozkır ve Türkistan geleneğinden doğan *ordu-balık*⁴³ yapısındaki şehirler ve Budizm sahasında *buyanları* (vihar), İslamiyet’in kabulünden sonra Karahanlılar döneminden itibaren *ribat* ve *muyanlık*lar ve onları da *çok kubbeli mescitler*, *tâklı mescitler* ve *minareler* izlemiştir. Buna göre Türk-İslam külliyesi, planı ve unsurları İslamiyet’ten önce doğan ve İslamiyet’ten sonra klasik görünümünü alan yapılardır (Esin 1993: 75-102). İşte bu şehirlerin ve yapıların en önemli unsuru kubbeli çadır veya otağlar olmuştur.

⁴³ *Ordu*, “kağanın karargâhı”, (Şirin User 2009: 242) *balık* “şehir” (Şirin User 2009: 240), “1. balık, 2. Balçık surlar ve karam (hendek) ile çevrili müstahkem şehir”; *ordug balık*/ordukent “Kağan veya beyin askeri ile bulunduğu başkent” (Esin 1993: 76).

Selçuknâme’de ilk İslam devletlerinde görülen ve *ribat* adı verilen yerleşim yerlerinden de söz edilmiştir. Burada Sultan Mevdud’un Muhammed ile savaşını kazanıp zaferden duyduğu sevinçle bir köy ve bir ribat inşa ettirdiği ve adını da Feth-âbâd koduğu ifade edilmiştir. (C I: 32)

5. 8. Giyim: Giyim konusunda Selçuknâme’de kaydedilen en önemli göçerevli özelliği *hilat giydirme* geleneğidir. Hilat, “*Hükümdarın taltif etmek istediği bir kimseye verdiği kıymetli elbise manasında kullanılır. Hil’at bu muayyen kostümden başka, memuriyetin önemine göre, külah, kemer, kılıç, at, bayrak ve para gibi şeyleri de ihtiva ederdi.*” (C II: 102).

Bu göçerevli geleneği, yerleşik Selçuklularda olduğu gibi Türk-İslam devletlerinin çoğunda asırlarca yaşatılmıştır. Selçuknâme’de bu gelenekten sıkça söz edilmektedir. Eserde hilat, çeşitli nedenlerle ödüllendirilen kişilere at, silah, para vb. ödüllerle birlikte giydirilen bir giysi olarak ifade edilmektedir (C I: 7, 11, 24, 81, 85, 107, 156; C II: 39, 58, 69, 75, 76, 102, 137)

Halife ile Sultan Melikşah karşılaşması, hilat giydirme geleneği açısından ilgi çekicidir. Bu sahne eserde şu şekilde anlatılmaktadır:

(...) *Hepsi Halife’yi selamlayıp, Nizâmü’l-Mülk her birisini adları ile Halife’ye bildirdi. Sultan’ın dayısı olan Ayetegin denilen emir de, Halife’ye selam verip, Halife’nin önünde kibleye karşı durup, iki rek’at namaz kıldı ve Halife’nin evin duvarlarını eliyle okşadı. Ondan sonra Halife emr etdi, Sultan’a kıymetli ve ipekden çeşitli hil’atler getirip, giydirdiler, başına elmas bir tac koydular ve boynuna gerdanlık ve kollarına iki altın bilezik ve beline mücevher kemer kuşatdılar. Halife kendi eli ile iki parlak kılıç kuşadıp, üzerine gümüş, altın ve kıymetli taşlar saçtı. Sultan Halife’nin elini öpmek istedi. Halife Sultan’a elini öptürmekten çekindi, yüzüğünü sundu. Sultan da alıp, öperek gözüne sürdü.* (C I: 156)

Eserde Arslan Şah’ın Emir Zengi’ye hilat sunduğu bölüm hilat sunma törenleri açısından ilgi çekicidir:

Sultanın çadırını her taraftan emir ve sipahi araya almış, Sultan’ın otağı askerler içinde kalmışdı. Beyler ayay olarak Emir Zengi’nin önüne düşüp, o halkanın içine girdiler. Emir Zengi’ye dehşet üstün gelir, adımda bir yer öper, yüzünü yere sürerdi. Emir Zengi Sutan’a yaklaştığı zaman, Sultan yerinden kalkarak, Emir Zengi’ye bir iki adım karşı kaldı. Sonra Emir Zengi ilerleyerek, Sultan’ın ayağını öpdü ve oradan dönerek atına bindi. Önünde çavuşlar ile gelip, çadırına indi. Sultan, Emir Zengi’ye her çeşitten sayısız

yiyecek ve içecek şeyler gönderdi. Ondan sonra Emir Zengi'yi meclise çağırarak, beraberce şarap içip, ziyafet verdi ve ağır hilatler giydirdi. Emir Zengi'ye altın ve gümüş oyan (gem, dizgin, yular) ve eyerler ile at ve katırlar ve bir mücevherli bir kılıç bağışladı. (C II: 111)

5. 9. Yiyecek, İçecek: İnsanlık tarihi boyunca tarımla geçinen toplumların karşılaştığı en büyük sıkıntı kıtlık olmuştur. Eserde Selçukluların yaşadığı coğrafyada da “Yusuf kıtlığı”na benzer bir kıtlıktan söz edilmektedir:

Selçuklular ise Horasan'ın her tarafına hâkim olmakta idiler. O sebebden kervan işlemez ve yolcular dere ve derbend aşamaz olmuşlardı. Yollarda konaklardan eser bulunmaz ve yük hayvanlarından b haber alınmaz idi. O sebebden Horasan'da Yusuf kıtlığına benzer bir kıtlık olmuştu. Gelip Sübaşı'ya Selçuklular'ın verdiği ziyayı ve yağmayı ve vilayetin o sebebden karşılaştığı kıtlık ve belayı hikâye ve şikâyet ederlerdi. (C I: 16).

Yerleşik kavimlerin en temel içeceklerinden olan şarabın Türk İslam devletlerinden biri olan Selçuklular döneminde de yaygın olduğu eserde kaydedilmiştir; ancak bu örneklerde şarabın kötü bir alışkanlık olduğu vurgulanmaktadır. Sübaşı'nın Sultan Mesud'a gönderdiği etkileyici mektupta şu satırlar yer almaktadır:

Ey Dünya Padişahı ve zamanın Hakanı, bilmiş olasın ki, Selçuklular her birisi keskin ve kan dökücü kılıç gibi bir kabiledir. Hasmin göğsüne mızrak ve düşmanın başına çıplak kılıçtır. Her birisi demirden yay, kimse eğemez ve yakıcı ateştir, kimse değemez. Ölümden korkuları yok ve hileleri çokdur. Halkın kalbine dehşetleri dolmuş ve gönüllerini heybetleri almıştır. Önce bunlar bizim ülkemizin fakir ve zayıflarından idiler. Bunlar az sayıda iken ele geçirmediniz, şarap ve eğlence ile meşgul oldunuz. (...) (C I: 19)

O hizmet ettiğim emir devamlı şarap içmeye ve sonra akılsızlığından sarhoş olmaya alışıktı.” (C II: 11), “Berkyaruk'un atabeyi Gümüştengin Candar'ın işi gücü fazla şarap içip, kötülük yapmaktı. Ancak Berkyaruk'un yanında hoş karşılanmakta ve o da on ile gece ve gündüz şarap içmekle meşguldü.” (C II: 33), “Müseyyede'd-Din çok şarap içer, bir an ayık olmaz kendini bilmezdi” (C II: 75), “Bu Sultan Giyase'd-Din kötü huylara sahipti, eğlence ve şaraba ve şehvete düşküdü. (C II: 155).

Daha çok orman kavimlerinde temel geçim kaynağı olarak görülen avcılığın göçerevliler arasında da gerek spor gerekse savaş hazırlığı amacıyla yapıldığını, av sonraları vurulan hayvanların etleriyle ziyafetler verildiğini ve bunun Türkler arasında çok önemli bir gelenek haline geldiğini yukarıda görmüştük. Selçuknâme’de de Selçuklu Sultanlarının ava meraklı olduklarına dair kayıtlar vardır. Örneğin, Selçuknâme’de Nizâmü’l-Mülk’ün bir av sırasında, mübalağalı bir şekilde, 4 bin ilâ 10 bin arasında geyik avladığı rivayet edilmektedir. Hatta yine mübalağalı bir şekilde, bu geyiklerin başlarından Kûfe’ya yakın bir yerde bir minare ve yine ceylan başından onun gibi bir minare de İsfahan’da yaptırdığı anlatılmaktadır. (C I, 156).

5. 10. Ulaşım: Selçuknâme’de Selçuklular döneminde kullanılan ulaşım araçları olan ve özellikle seferlerde kullanılan at, katır ve deveden (C I: 91, 92) sıkça söz edilmektedir. Bunların dışında yerleşiklere mahsus yaya ulaşımından da bahsedilmektedir: “*Ondan sonra Şemsü’l-Mülk Tegin üzerine gitmek için asker toplamağa ve Maverâünnehr’e geçmeğe karar verdi. İkiyüz bin asker ve ayrıca nice bin yayak (yaya) yiğitler ile yürüdü, asker yeryüzünü bürüdü.*” (C I: 110).

Yerleşiklere mahsus ulaşım araçlarından olan taht-ı revandan da söz edilmiştir: “*Sonra Sultan Mes’ud, kardeşi Muhammed’i ve evladını, bütün kalelerde olan malları ve hazineleri ne varsa alıp, üç bin yük kıymetli kumaş elbiseler, altın, akçe, kıymetli taş ve bütün yakınları ve köleleri ile yükleyip, kardeşi Muhammed’i bir taht-ı revane bindirdi.*” (C I: 30-31)

Selçuknâme’de özellikle savaş öncesi hazırlıklar sırasında araba kullanımından da (C I: 92) söz edilmektedir: “*Bu taraftan Bizans İmparatoru Romanos, Efrenc, Rus, Ermeni, Rum, Farstar ve Guzlar (Oğuzlar)’dan altyüzbin asker ve savaşçı yiğitler toplayıp, ikibindörtüyüz araba hazır eyledi. O arabaları dörtbinsekizyüz manda çeker ve yanında hizmet eden nice bin er bulunurdu. Bu arabaların üstünde mancınklar, silahlar ve diğer savaş aletleri vardı.*” (C I: 92)

Ayrıca Selçuknâme’de bazı savaşlarda önemli bir güç olarak fil kullanıldığından da söz edilmektedir. (C I: 23; C II: 47).

5. 11. Haberleşme: Selçuknâme’de yerleşiklere mahsus en temel haberleşme aracı olan mektuptan sıkça söz edilmektedir. (C I: 6, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 27, 38, 80; C II: 44, 49, 6, 63, 72, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 103, 104, 108, 109, 110, 112, 116, 122, 123, 126, 132, 145, 148) Bu sıklıktan, o dönemde kullanılan en yaygın haberleşme aracının mektup olduğunu anlayabiliyoruz. Bu da tipik bir yerleşik toplum özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. 12. Dinlenme, Eğlenme, Spor: Selçuknâme’de insanların dinlenme, eğlenme ve spor etkinlikleri olarak tavla oynadıklarından (C II: 80), maskaralık mesleğinden (C II: 100), avcılıktan (C II: 20), pehlivanlıktan (C I: 1) söz edilmektedir.

5. 13. Güzel Sanatlar: Selçuknâme’de güzel sanatların çeşitli dallarından söz edilmektedir. Örneğin, Selçuklu dünyasında şiirin önemli bir sanat dalı olduğu Sultanların bu sanata ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Örneğin, “*Nizamü’l-Mülk’ün kendisini öven şairleri vardı. Her birisi kendisine şiir ve kasideler söyleyip, överlerdi.*” (C II: 19). Ayrıca, “*Atabey Sungur öldüğü zaman, Atabey (İldeniz) onun ölümüne memnun olup, şiir söylemiştir.*” (C II: 109).

Ayrıca eserde, Alp Arslan ile Romanos arasındaki savaş sahneleri (C I: 101) ve bu savaş sırasında Alp Arslan’ın Allah’a duası (C I: 102) şiir şeklinde dile getirilmiştir.

Melikşah ile ilgili bazı olayların anlatıldığı bölümde Sultan’ın bir şarkıcıyla arasında geçen olay şöyle anlatılmaktadır:

Sultan Rey’de iken gayet güzel bir şarkıcı getirterek dinledi. Sultan bu şarkıcıya meyl edip, onunla görüşmek ve birlikte yaşamak istedi. O şarkıcı bundan çekinerek, “Ey dünyanın Sultan’ı ve zamanın Hakanı, bunun gibi güzel yüzü ateş ile işkence ettirip, Cehennem’de harab etmek mi istersin? Haramın helal olmasına imkân var. Hemen bir söz ile, Allah’ın emri yerini bulur.” dedi. Sultan, “Doğru dersin.” diyerek onunla evlendi. (C II: 29).

Buradan Selçuklular döneminde şarkıcılık mesleğinin varlığını çıkarabilmekteyiz.

Eserde davul (tabl) ve nakkare gibi iki enstrümanın Selçukluların Gazne ordusuna saldırısı sırasında çaldığı ve ordunun hep birlikte hücum ettiğinden söz edilmektedir. (C I: 10).

Selçuknâme’de resim sanatından sadece Bizans imparatorlarının savaş öncesi geleneklerinden bahsedilen bölümde ve Hıristiyanlardan bahsedilen bölümde söz edilmiştir:

Onun içinde, İsa, Meryem ve Havariyyun’un resimleri altından ve gümüşden mihraba konmuşdu. Bizans imparatorları İsa’nın resminin karşısına gelip, yüz sürerler ve el kavuşturup, karşısında dururlardı. İnançları gereğince yalvarıp, o resimden yardım isterlerdi. (Selçuknâme C I: 93).

Yine o hisarda çok kiliseler vardı. İsa Peygamber ve Meryem’in altından resimleri ve Havariyyun’un gümüşden şekillerini

tasvir edip, her bir kiliseye koymuşlardı. İsa Aleyhisselam'ın üzerine nazil olan sofranın gümüşden resmini yaparak, her bir kilisede bunları zikr olunan şekil üzerine bulunduruyorlardı. (C I: 79).

Eserde ayrıca mimari açısından da ağaç kalelerden (C I: 68), taş kalelerden (C I: 73) de söz edilmektedir.

5. 14. Aydınlanma: Selçuknâme'de Selçukluların aydınlanma ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarına dair sadece bir kayıt tespit edilebilmiştir:

Padişah (Sultan Tuğrul) bunun hizmetini beğenip, "çok iyi hizmetkâr" deyip, meş'aledarlara reis tayin etti. Tesadüfen bir gece seferde gider iken, yağ bitti. Padişah karanlıkta kaldı, asla yakacak bir nesne bulmak imkânı olmadı. Sonra Amîd Muhammed, Matbah Emîni'nden elli dinarlık badem yağı satın alıp, meşaleleri tamamen yaktı. Padişah şaşakalıp, "acaba yağı nereden buldu, ne tedarik kıldı?" derken, yağın kokusundan badem yağı olduğunu bildi, bu hususu Amid'e sordu. O da Matbah Emîni'nden badem yağı aldığını söyledi. Padişah görüşünü beğenip, güzel buldu. (C I: 57-58).

Burada Selçukluların özellikle seferlerde meşale kullandıklarını ve meşaleyi yakmak için çeşitli yağlardan yararlandıklarını ve bu yağların da değerli olduğunu çıkarabilmekteyiz.

5. 15. Temizlik: Selçuknâme'de temizlikle ilgili sadece bir kayda rastlanılmıştır: Alp Arslan beraberindeki askerlerle Tiflis'i fethettiklerinde, "*Orada Süleyman Peygamber'in yaptırdığı bir hamam gördüler. Tarih yazarları dediler ki; yeryüzünde o hamamdan önce hamam yapılmamıştı, diğer hamamlar hep ondan sonra inşa edilmişti.*" (C I: 78). Bu eserde temizlikle ilgili bahislerin az olması Selçuklular dönemindeki temizlik anlayışı ile ilgili yorum yapmamız için yeterli değildir; çünkü Türk İslam medeniyetinin Selçuklu döneminde mükemmel hamamlara kavuştuğunu bilmekteyiz.

6. Sonuç

İnsan, yaşadığı her coğrafi şartlara uyum sağlayabilmesi sayesinde tarihin her döneminde dünyada çok farklı kuşaklarda yaşayabilen bir canlıdır. İnsanın bu özelliği, kültürlerin coğrafyaya dayalı olarak şekillenmesini sağlamıştır. *Göçerevliklik* ve *yerleşiklik* de tamamen coğrafyanın belirlediği bir hayat tarzının sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu yaşam tarzı da toplulukların dünyaya bakışını derinden etkilemiş iki sosyolojik kavramdır. Bu durum gerek göçebe gerekse yerleşik olarak yaşamış Türk haklarının yerleşme mekânını, yaşayış biçimini, ev eşyalarını, ihtiyaçların karşılanma biçimini, inanç dünyasını, sanatını vb. tüm hayatını etkilemiştir.

Orta Asya bozkırlarında yüzlerce yıl göçerevli bir yaşam sürmesine rağmen Türkler tarih sahnesine çıktıkları Uygurların daha güneydeki Tarım Kuşağına göçmeleri nedeniyle yerleşikliğe geçmişler ve daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşen göçler nedeniyle dünyanın farklı bölgelerinde hem yerleşik hem de göçerevli olarak yaşamışlardır. Türklerin, yerleşikliğe geçtikten sonra da kadim yaşayış biçimleri olan göçerevliliği hayatlarına çeşitli özellikleriyle kattıkları, bu şekilde birçok kültürel unsuru yaşatmaya devam ettikleri görülmektedir.

Türklerin yerleşik bir medeniyete geçtikten sonra göçerevliliğe dair hangi kültürel öğeleri yaşatmaya devam ettiklerinin anlaşılabilmesi için yapılan bu çalışmada; Selçukluların soyu, tarihi, savaşları vb. konuların yanı sıra Oğuzların gündelik hayatı hakkında içerdiği bilgiler ve kültür unsurları açısından da sadece Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı için değil Türk kültürü için de çok önemli bir kaynak olan Ahmed b. Mahmud'un Selçukname'si kültür unsurları açısından incelenmiştir. Buna göre Selçuknâme'den anlaşıldığı kadarıyla çalışmadan şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. Selçuklu döneminde yaşayan Oğuzların ekonomik hayatında çeşitli vergilerin varlığı ve keyfi vergi uygulamaları, köle ticareti, savaş harcamaları, ticarete para kullanılması ve meslekleşmenin başlamış olması, zanaatın gelişmiş olması açısından yerleşikliğin Oğuzlarda yerleşmeye başladığı görülmektedir. Ancak hayvancılığın o dönemde de yaygın olarak yapılması, ganimet gelirleri ve yağmanın bir "savaş tazminatı" gibi uygulanmış olması göçerevliliğin ekonomik hayattaki izleri olarak değerlendirilmektedir.

2. Devlet teşkilatlanmasındaki ülkenin hükümdarın malı, halkın da ona hizmet eden kullar konumunda olması, devlet işlerini maaşlı devlet memurlarının yürütmesi ve İslamiyet'in kabulü sonrasında halifelik kurumunun varlığı yerleşikliğin alâmetleri olarak görülmektedir. Buna rağmen, özel olarak hükümdar eşinin genel olarak ise kadının yönetimdeki etkisi ve boylar halinde yaşam göçerevliliğin izleri olarak görülmektedir.

3. Orduda kullanılan silahlar ve savaş taktikleri hem yerleşikliğin hem de göçerevliliğin ortak özelliklerindedir. Ancak paralı askerliğin varlığı sadece yerleşik ordunun bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Selçuklu döneminde görülen yöneticilerin keyfine göre uygulatabilen hukuk kuralları, hukuk ile ilgili yerleşikliğe mahsus en dikkat çeken bölümlerdir.

5. Eserde bir yerde dile getirilen "başlık parası"nın varlığı göçerevli kültürde var olan bir geleneğin devam ettiğini göstermektedir.

6. Karahanlılar döneminden itibaren Türklerin İslamiyet'e geçişi hızla ve kitleler halinde devam etmiştir. Oğuzlar arasında da İslamiyet'in yayılması ve Anadolu'daki ilk Müslüman Türk devleti olan Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Türk-İslam medeniyetinin inşası Anadolu'da başlamıştır. Dolayısıyla Selçuknâme'de de İslamiyet'in izleri hemen her bölümde karşımıza çıkmaktadır. Ancak ölen insanın arkasından atının kuyruğunun kesilmesi gibi eski inançlara dair küçük kayıtlar da bulunmaktadır.

7. Oğuzların Anadolu'ya yerleştikten sonra da bozkır coğrafyasında temel barınak olarak kullandıkları *çadır* ve *otağı* özellikle seferlerde kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. Ancak yerleşik medeniyette, çadır ve otağ şekilleriyle, artık çok gelişmiş mimari yapılarda ve *ordu-balık* yapısındaki şehirlerde, külliyelerde, kısacası tüm Selçuklu mimarisinde karşımıza çıkmaktadır.

8. Selçuknâme'de birçok yerde kaydedilen *hilat giydirme* geleneği hem yerleşikliğin hem de göçerevliliğin bir giyim özelliği olarak görünmektedir.

9. Göçerevlilik, temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu bir yaşam tarzıdır. Yerleşiklikte ise temel geçim kaynağı tarımdır. Tarım coğrafi şartlardan, iklimden, toprak durumundan ve sulama imkânlarından etkilenen bir faaliyettir. Bu şartların yetersiz olduğu dönemlerde kıtlık görülebilmektedir. Dolayısıyla Selçuknâme'de kıtlıktan söz edilmesi, Oğuzların temel geçim kaynağının artık tarım olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eserde Oğuzlar tarafından çok yaygın yapılan bir faaliyet olarak avcılıktan ve av sonraları vurulan hayvanların etleriyle ziyafetler verilmesinden söz edilmesi yerleşik Selçukluların da ava çok meraklı olduklarını göstermektedir. Ancak avcılığın yerleşiklerde olduğu gibi göçerevlilerde bir eğlence aracı olmadığı da belirtilmelidir. Avcılık, göçerevli toplumlarda sadece bir eğlence ve beslenme aracı değil, aynı zamanda bir savaş hazırlığıdır.

10. Selçuknâme'de Selçuklular döneminde kullanılan ulaşım araçları olan ve özellikle seferlerde kullanılan at, katır ve deveden sıkça söz edilmektedir. Eserde sözü edilen taht-ı revan, özellikle savaş öncesi hazırlıklar sırasında kullanılan araba ve bazı savaşlarda önemli bir güç olarak kullanıldığı belirtilen fil, elbette yerleşiklere mahsus ulaşım araçlarıdır.

11. Selçuknâme'de haberleşme aracı olarak söz edilen mektup; dinlenme, eğlenme ve spor alışkanlıklarından avcılık, pehlivanlık, şarkıcılık ve maskaralık; güzel sanatlardan şiir ve şarkı, mimari açıdan değer taşıyan ağaç kaleler; enstrüman olarak da davul (tabl) ile nakkare;

aydınlanma aracı olarak kullanılan meşale genel olarak hem göçerevli hem de yerleşik yaşamda ortak olarak kullanılan unsurlardır.

12. Türk-İslam medeniyetinin en önemli mimari yapılarından biri de Selçuklular dönemi Anadolu'sunda karşımıza çıkan hamamlardır. Roma ve Bizans'tan günümüze kadar kesintisiz bir şekilde Anadolu'da takip edebildiğimiz hamam kültürü tipik bir yerleşiklik özelliğidir.

Sonuç olarak, 6-10. yüzyıllar arasında Moğolistan bölgesinde Köktürk ve Uygur Devletlerine bağlı olarak yaşayan bir Türk boyu olarak tarih sahnesine çıkan, 10. yüzyıldan itibaren hızla ve kitleler halinde Müslümanlaşan, kurdukları devletlerle Türk dünyasının en etkin, güçlü ve kalabalık boyu olan Oğuzlar, "... *tabii duvarların dünyasından, ara sokaklarında zaman içinde kaybolup gidecekleri suni duvarların dünyasına*" (Polat 2004: 27) yaptıkları son göçle, Anadolu'ya yerleşmişler ve burada kurdukları ilk siyasî teşkilat olan Selçuklu Devleti ile Türk-İslam medeniyetini inşa etmeye başlamışlardır. Böylece, bozkır coğrafyasının göçerevli Oğuzları, yerleşik bir Türk devleti olan Selçuklu Devleti'nde hem yönetici olarak yerleşikliği kurumsallaştırmaya çabalarken diğer taraftan da bu yöneticilerin en çok mücadele ettikleri âsi Türkmen/Yörük boyları olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu süreçte bir taraftan yerleşik bir medeniyetin kurulma mücadelesi diğer taraftan da ataları göçerevli olan Türkmenlerin göçerevli olarak hayatta kalma mücadelesi görülür. Zaman ve şartlar göçerevli Türkmen/Yörüklerin aleyhine işlemiş olsa da Türklerin kadim dünya görüşü olan göçerevlik, yerleşikliğin birçok unsurunda karşımıza çıkmaktadır.

Oğuzların, Selçuklu (Anadolu Selçuklu) ve Osmanlı'nın kuruluş dönemine kadar olan süreçteki yaşayış biçimi hakkında çok önemli bilgileri içeren Selçuknâme adlı eserin incelenmesiyle yerleşik Türk-İslam medeniyetinin mimarı olan Oğuzların göçerevliliğe mahsus kültür unsurlarını da yaşatmaya devam ettikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AĞASIOĞLU CELİLOV, Feridun (2014), *Doqquz Bitik- Azərbaycan Türklərinin İslamaqədər Tarixi* (II. Bitik), Ağrıdağ Nəşriyatı, Bakı.
- AHMED BİN MAHMUD (1977), *Selçuknâme- I-II*. (Hz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- AKAR, Ali (2002), "Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Dergisi Yayınları, Editörler: Hasan Celâl Güzel-Prof. Dr. Kemal Çiçek-Prof. Dr. Salim Koca, Cilt VII, 607-615, Ankara.

- _____ (2013), "Tarihin Aynasında Türk Dili", *Yeni Türkiye Dergisi*, Y 9, S 55, s. 167-179.
- _____ (2016), "Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Düşünce İlişkileri", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Bildirileri*, 19-23 Ekim 2015, İzmir, s. 81-93.
- AKSAN, Doğan (1995), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2008), *Türkçeye Yanşıyan Türk Kültürü* (Temel Kavramlar), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- BEŞİRLİ, Hayati; ERDAL, İbrahim (Edt.) (2007), *Anadolu'da Yörükler (Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler)*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat (1972), *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1996), "Batı Türkçesinin Doğuşu", *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim 1988), Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1991), *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- ESİN, Emel (1993), "Muyanlık Uygur "Buyan yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ve Medreselerine Gelişme", *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 75-102.
- GENÇ, Reşat, 1997, "Satuk Buğra Han ve Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Yeni Türkiye Dergisi (Türk Dünyası Özel Sayısı I)*, S. 15 (Mayıs-Haziran), Ankara, s. 160-165.
- GORDLEVSKİ, Vladimir. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti* (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1991), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HOCAOĞLU, Durmuş (2007), "Dil Üzerine Notlar: İnsan'ın ve Dil'in Sıfır Noktası; İnsan, Dil ve Cemiyet ve bir Tipoloji Olarak Aveyron'lu Victor", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, s. 5-36.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2002), "Türkçe Çoban Dili mi Çiftçi Dili mi?", *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara, 149-192.
- KARATAŞ, Mustafa (2016), "Prof. Dr. Feridun Ağasioğlu Celilov ile Türklük Bilimi Çalışmaları Üzerine Bir Sohbet", *Tüş ve Düşünce*, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, S. 6 (Haziran), s. 16-22.
- KİTAPÇI, Zekeriya (2002), "Türklerin Müslüman Oluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, s. 264. 263-270, Ankara.

- LINDNER, R. P. (1982), "What was a Nomadic Tribe?", *Comparative Studies in Society and History*, 24, s. 689-90.
- _____ (2000), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. (Çev. M. Günay). İmge Yayınları, Ankara.
- MERÇİL, Erdoğan (2009), "Selçuknâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 397-398, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (2000), *Türk Kültür Tarihine Giriş (IX C.)*, Kültür Bakanlığı Yay: 638), Ankara.
- ÖZÇAMCA, Salih (2007), "Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S. 7 (Güz), s. 177-182.
- POLAT, M. Said (2004), *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2006), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabcacı Yay., İstanbul.
- SAKİN, Orhan (2010), 16. yy. *Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler (Boylar-Kabileler-Cemaatler)*, Ekim Yayınları, İstanbul.
- SİNOR, Denis, (2002), *Erken İç Asya Tarihi* (Der. Denis Sinor, Çev. Rusen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 11-32.
- ŞENEL, Alaeddin (2009), *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TAAFFE, Robert (2002), *Coğrafi Ortam, Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor, Çev. Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33-59.
- TAN, Mehmet (2013), *Göçebelikten Kent Hayatına Geçiş: Siirt Dudêran Aşireti Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- TURAN, Osman (2002), "Türkler ve İslamiyet", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, s. 290-304, Ankara.
- _____ (2014), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- UĞURLU, Mustafa (2011), "Oğuzca ve 'Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi'", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 6/1, Winter 2011, s. 123-156.
- USER ŞİRİN, Hatice (2009), *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*, Kömen Yayınları, Konya.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul.

YERELİ, Ahmet Burçin (2010), “Yağma Kültürüyle Üretim Kültürü Arasında Türklerin Devlet İdeali”, Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s. 941-949.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57bd8e81144da2.47098386 (Erişim Tarihi: 24.08.2016).